

Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia

Ed.: Oto Tomeček

**Banská Bystrica
2009**

Monografia bola vydaná v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/4541/07
„Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia“

Venované pamiatke doc. PhDr. Juraja Žudela, DrSc. (1929 – 2009)

Editor:

PhDr. Oto Tomeček, PhD.

Autori:

PhDr. Henrieta Albertová, PhD.

PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

PhDr. Marta Mácelová

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

PhDr. Oto Tomeček, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc. †

doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

RNDr. Norbert Polčák, PhD.

Vydal: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tlač: Bratia Sabovci, s. r. o., Zvolen

Rok vydania: 2009

Rukopis neprešiel jazykovou korektúrou. Za jazykovú stránku zodpovedajú autori jednotlivých kapitol.

ISBN 978-80-8083-915-4

EAN 9788080839154

Obsah:

Úvod	4
1. Poloha a územné vymedzenie (Pavel Hronček)	6
2. Stav doterajších výskumov a bádání (Marta Mácelová, Oto Tomeček)	8
3. Slované osídlenie v období od 6. do 12. storočia (Marta Mácelová)	23
4. K okolnostiam vzniku a počiatkom slobodných kráľovských miest Zvolen, Banská Bystrica a Ľubietová (Henrieta Albertová)	49
5. Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku (Pavol Maliniak)	69
6. Osídlenie v novoveku do polovice 19. storočia (Oto Tomeček)	119
Záver	157
Summary	159
Mapové prílohy	

Osídlenie v novoveku do polovice 19. storočia

Oto Tomeček

Zmeny osídlenia do konca 16. storočia

Osídlenie Zvolenskej kotliny v 2. polovici 16. storočia bolo z veľkej časti vyvinuté a kontinuálne nadväzovalo na osídlenie z obdobia stredoveku. Predovšetkým o sídelnej sieti centrálnej časti kotliny možno konštatovať, že bola v tomto období už ustálená a proces osídlenia viac-menej dovŕšený. Odlišná situácia bola v juhovýchodnom cípe kotliny, kde sa rozprestieralo územie Vígľašského panstva. To bolo v 2. polovici 16. storočia ešte stále neosídlené. Na východ od hradu Vígľaš sa nenachádzalo trvalé sídlo, hoci možno predpokladať, že obyvatelia Vígľašského panstva toto územie v tomto čase už dobre poznali a hospodársky ho využívali.¹

Pre výskum stavu a čiastočne aj charakteru osídlenia Zvolenskej kotliny v 2. polovici 16. storočia sa ukázali byť veľmi vhodným východiskom predovšetkým daňové portálne (dikálne) a domové súpisy. Uvedené materiály totiž uvádzajú všetky zdanené sídla na sledovanom území v jednotlivých rokoch zdanenia väčšinou zoradené podľa jeho aktuálneho vlastníka – zemepána. Popri tom sa pri každom sídle uvádza počet zdanených port, teda dobových daňových jednotiek. V niektorých prípadoch sa dozvedáme aj údaje o rozložení počtu port v rámci jednotlivých sociálnych skupín v obci (richtár, mlynár, sedliaci, želiari, slobodníci, remeselníci, chudoba). Výnimočne tiež skromné údaje o charaktere sídla a jeho postavení v rámci panstva. Takto nás daňové súpisy napríklad informujú o tom, že dediny Môťová a Hrochoť sú obývané slobodníkmi (libertini) a poľovníkmi (venatores) Zvolenského resp. Vígľašského hradného panstva.²

Na druhej strane je však potrebné pristupovať k hodnoteniu uvedených súpisov z pohľadu výskumu osídlenia veľmi obozretné a kriticky. Uvedené materiály totiž nemusia zachytávať všetky v danej dobe existujúce sídla, ale len zdanené sídla. Sídla, ktoré boli dočasne, alebo trvale vyňaté zo zdanenia, do súpisov zaradené neboli. Iné zase mohli byť zdanené spolu so susedným významnejším sídlom, takže sa tiež ako samostatne zdanené do súpisu v danom roku vôbec nemuseli dostať. Absencia niektorých sídel v určitom roku zdanenia tieto tvrdenia jasne potvrdzuje. Reálne zhodnotiť stav osídlenia tak môžeme len vtedy, keď sledujeme výskyt jednotlivých sídel v časovo širšom období a nie iba v určitom

¹ Z písomných prameňov poznáme hlavne snahy o rozvoj baníctva. Z roku 1594 sa zachovala žiadosť o prepožičanie opustenej, kedysi však výnosnej, zlatostriebornej bane v polohe Mních (Müenich) na pomedzí panstva Vígľaš a Divín. V roku 1599 sa zase spomína novoobjavená železorudná baňa v lokalite Kriváň. Podrobnejšie o tom pozri: ŽILÁK, J.: Zo starších dejín baníctva na území dnešného Zvolenského okresu. In: *Stredné Slovensko 9 : Spoločenské vedy*. Martin, 1990, s. 124-125.

² Obe sídla boli založené už v stredoveku ako osady poľovníkov a strážcov lesov. Pravdepodobne najstaršou takouto osadou zabezpečujúcou tieto služby pre v tom čase ešte kráľovský hrad Zvolen boli Hájniky. O tom nás presvedča aj samotný názov sídla, ktorý patrí medzi typické názvy služobníckych sídel. Neskôr túto funkciu pre hrad Zvolen plnili aj obyvatelia dedín Badín a Môťová. V rámci Vígľašského panstva mala takýto charakter dedina Hrochoť. Sídlo rovnakého významu sa nachádzalo pravdepodobne aj na území Ľupčianskeho panstva. Naznačuje to názov dnes už neznámej dediny, ktorá v prameňoch vystupuje pod názvami *Togarth*, *Tergorth*, *Thergarth aliter Tiergarten* a pod. Toto sídlo ako jediné zo spomenutých ležalo na východnom okraji panstva, teda už za hranicami Zvolenskej kotliny.

roku. Aj v tomto konkrétnom prípade preto bolo potrebné sledovať všetky dostupné daňové súpisy z 2. polovice 16. storočia. Následne ich porovnať navzájom, prípadne takto zistené výsledky porovnať so zisteniami získanými štúdiom iných písomných prameňov.

Portálne daňové súpisy nevypovedajú celkom zreteľne ani o veľkosti jednotlivých sídel. Udvávajú len počty zdanených usadlostí v rámci jednotlivých sídel podľa počtu brán. Vzhľadom na proces drobenia usadlostí však v tomto období jedna brána (porta) už nezodpovedala jednej celej usadlosti. Uvedené počty port preto nepodávajú reálny obraz o počte usadlostí, či dokonca domov. Počty port však možno použiť aspoň ako kritérium pri porovnaní relatívnej veľkosti skúmaných sídel.

V daňových súpisoch z 2. polovice 16. storočia sa objavuje spolu 60 sídel ležiacich na území Zvolenskej kotliny.³ Až dve tretiny spomedzi nich, spolu 40 sídel, je zaznamenaných vo všetkých sledovaných súpisoch v tomto období.⁴ Tieto pravidelne sa objavujúce sídla v portálnych daňových súpisoch sú Bečov, Čačín, Čerín, Dúbravica, Duby, Hrochoť, Hronsek, Kráľová, Kremnička, Lieskovec, Lučatín, Lukovo, Lupča, Malachov, Dolná a Horná Mičiná, Môlča, Očová, Oravce, Podkonice, Ponická Lehôtka, Poniky, Priechod, Pršany, Radvaň, Dolný a Horný Rakytovec, Sampor, Sebedín, Selce, Senica, Sielnica, Skubín, Veľká Slatina, Šalková, Veľká Lúka, Vlkánová, Závada, Zolná a Zvolen.

Zvyšných 20 sídel (Badín, Hájniky, Kostiviarska, Kováčová, Kynceľová, Lukavica, Majer, Môt'ová, Nemce, Peťová, Platina, Podlavice, Povrazník, Rudlová, Rybáre, Sásová, Malá Slatina, Šajba (Strelníky), Sv. Jakub a Trebuľa) v niektorých zo sledovaných daňových portálnych súpisoch absentuje. Najmenej často spomedzi nich sa v portálnych súpisoch objavujú menšie sídla Peťová a Platina.

Peťová sa ako zdanené sídlo uvádza v portálnych súpisoch v priebehu celého 16. storočia iba v rokoch 1541, 1542, 1563 a 1566. Kým v prvých dvoch rokoch sa uvádza ako riadne zdanené sídlo, tak v 60. rokoch už len v súvislosti so zdanením miestneho mlynára. Zriedkavý výskyt Peťovej možno vysvetliť dočasným vyňatím zo zdanenia, resp. s jej zdanením spolu s niektorým iným geograficky blízko ležiacim sídlom, alebo s takým sídlom, s ktorým mala Peťová rovnakého zemepána. Z uvedených zápisov nie je možné určiť, či uvedené sídlo možno stotožniť s Hornou Peťovou (neskorší Iliáš), alebo Dolnou Peťovou. Horná Peťová sa prvýkrát v daňových súpisoch v 16. storočí objavuje až v roku 1598.⁵ Je to zároveň nepriamy dôkaz o súbežnej existencii Dolnej Peťovej.

Druhé spomenuté sídlo Platina sa objavuje len v súpisoch z rokov 1541, 1542, 1549 a 1553. Po roku 1553 sa viac sídlo tohto názvu v žiadnom daňovom ani domovom súpise neobjavuje. V prípade tohto sídla možno predpokladať zmenu kvality sídla, ktoré mohlo pustnutím nadobudnúť buď charakter majera, či samoty, alebo úplne spustnúť. Jeho približnú polohu nám vymedzuje doposiaľ zachovaný vrch Nad Platinou a starý názov prícestného hostinca (Platina resp. tiež Podplatini Diversorium), ktorý ležal pod týmto vrchom medzi Hronsekom a Veľkou Lúkou.

Výpočet spomenutých 60 sídel nemožno považovať za úplný. Do portálnych súpisov neboli zaradené dve slobodné kráľovské banské mestá Banská Bystrica a Ľubietová. Obe tieto mestá boli vyňaté zo stoličnej správy a patrili priamo pod správu kráľa. Aj spôsob ich zdaňovania sa preto od ostatných sídel líšil. Z ďalších menších sídel neboli do portálnych

³ Magyar országos levéltár (ďalej MOL), E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

⁴ V období 2. polovice 16. storočia sme sledovali daňové portálne súpisy z rokov 1549, 1553, 1559, 1563, 1566, 1572, 1588, 1593, 1596.

⁵ MOL, A 2679, Regestum Connumerationis Domorum Comitatus Zoliensis 1598 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave), taktiež DÁVID, Z.: *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest, 2001, s. 654.

súpisov zaradené napríklad ani podhradská osada Vígl'aš, či dedina Iliaš. V prípade druhej menovanej však je možné, že v tomto čase ešte vystupovala pod názvom Peťová. Do daňových súpisov nebola zaradená ani pôvodne hutnícka osada Moštenica, ktorá patrila pod správu Banskobystrickej banskej komory. Sumárny počet sídel na skúmanom území bol preto v skutočnosti ešte vyšší.

Medzi sídla navyše môžeme radiť aj dva v tom čase stále obývané hrady Ľupča a Vígl'aš, ktoré boli stále sídlami rovnomenných hradných panstiev. Hrad Zvolen, ležiaci mimo kotliny bol v tom čase už pustý a len výnimočne obývaný rôznymi vojenskými posádkami.⁶ Jeho úlohu v tomto období už dlhšiu dobu plnil pohodlnejší Zvolenský zámok.

Urobiť úplný výpočet samôt (napr. majerov, mlynov, píl, či prícestných hostincov) je pomerne problematické, nakoľko nie vždy poznáme presnú polohu daného sídla, či objektu. Väčšinou však bývalo zvykom, že mlyny, pily a prícestné hostince stávali mimo vlastný intravilán obcí a možno ich preto považovať za samoty.

V priebehu 16. storočia sa mlynári spomínajú vo viacerých sídlach.⁷ V ich blízkosti preto možno predpokladať mlynárske obydliá pozostávajúce zo samotnej výrobné a obytného objektu mlynárovej rodiny. Pomerne pravidelne sa so zmienkami o mlynoch, resp. mlynároch stretávame v sídlach Badín, Hájniky, Lieskovec, Ľupča, Dolná Mičiná, Očová, Poniky, Radvaň, Selce, Sielnica, Veľká Slatina, Šalková a Zolná. Dvakrát sa stretávame so zmienkou o mlynárovi v Dúbravici, Peťovej, Vlkanovej a vo Zvolene.⁸ Len raz sa spomínajú mlynári v Kráľovej (1566), Kremničke (1588) a Podkoniciach (1588).

Z hľadiska veľkosti sídel je jasné, že v uvedenom období boli najväčšími sídlami slobodné kráľovské mestá (Banská Bystrica, Zvolen, Ľubietová). Pri oboch banských mestách sa počet port vzhľadom na odlišný spôsob ich zdanenia nikdy neuvádzal. V prípade Zvolena bol uvádzaný počet port spomedzi všetkých sídel na území kotliny vždy najvyšší. V rámci mestečiek sa najvyšší počet port uvádzal vždy v Ľupči. O niečo menšie boli Poniky a Veľká Slatina.

Z pohľadu počtu zdanených port patrili medzi najväčšie dediny na území Zvolenskej kotliny predovšetkým Badín, Očová, Selce a Sielnica. V niektorých rokoch do popredia popri nich vyskočili aj dediny Hájniky, Môťová, či Podlavice. Naopak medzi najmenšie na základe tohto kritéria možno radiť najmä Duby, Kráľovú, Lukavicu, Lukovo, Platinu, Povrazník, oba Rakytovce a Trebuľu.

Podstatne lepší obraz o veľkosti jednotlivých sídel podáva stoličný daňový súpis domov z roku 1598, ktorý na rozdiel od portálnych súpisov vypovedá o počte zdanených domov. Obývaný dom sa stal daňovou jednotkou práve v roku 1598. Ako daňová jednotka sa však používal len krátku dobu do roku 1606, kedy bol opätovne nahradený portou.⁹

Podľa daňového súpisu domov Zvolenskej stolice z roku 1598 sa v 57 zdanených sídlach, ktoré ležali na území Zvolenskej kotliny nachádzalo spolu 1543 domov.¹⁰ V skutočnosti bolo na tomto území podstatne viac obývaných domov. Od zdanenia boli oslobodené zemianske kúrie, majere, domy richtárov, žobrákov, chudobince, školy a krčmy, kde sa čapovalo panské víno.¹¹ Z tohto dôvodu tieto objekty súpis neevidoval. V prípade 2

⁶ Hrad Zvolen (Starý Zvolen, dnes Pustý hrad) vyhorel a prestal byť trvalo obývaný ešte v stredoveku. Už ako neobývaný je vyobrazený aj na známej Willenbergovej vedute Zvolena z konca 16. storočia.

⁷ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

⁸ V prípade Zvolena súpis v roku 1566 upresňuje, že mlyn sa nachádza v podhradí (sub castro).

⁹ ŽUDEL, J.: Daňové súpisy domov slovenských stolíc z roku 1598. In: *Slovenská archivistika*, XXVII, 1992, č. 1, s. 73.

¹⁰ MOL, A 2679, Regestum Connumerationis Domorum Comitatus Zoliensis 1598 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave), taktiež DÁVID, *Az 1598. évi házösszeírás*, s. 654-656.

¹¹ ŽUDEL, Daňové súpisy domov ..., s. 74.

slobodných kráľovských miest (Banská Bystrica, Ľubietová), ktoré sa síce v súpise objavili sa neuvádzal počet domov. Napokon do súpisu neboli zaradené ani niektoré ďalšie menšie sídla. Medzi tie, ktoré v tom čase existovali, no napriek tomu neboli do súpisu zapísané, možno zaradiť Moštenicu, Skubín, Vígľaš a Dolnú Peťovú. V porovnaní s portálnymi súpismi z 2. polovice 16. storočia sa v súpise domov neobjavili už ani osady, či majere Platina a Trebuľa.

V takejto čiastočne skreslenej situácii pripadalo priemerne na jedno zdanené sídlo približne 27 obytných domov. Tento priemer samozrejme vysoko prevyšovalo mesto Zvolen a mestiečko Ľupča. Vo Zvolene bolo zaevidovaných najviac zdanených domov spomedzi všetkých uvedených sídel ležiacich v kotline (114). Mestiečko Ľupča malo 112 zdanených obytných domov, čo bolo iba o dva domy menej ako bolo vo Zvolene. V mestiečku Veľká Slatina bolo zdanených 96 domov.¹² Tretie mestiečko Poniky bolo v súpise uvedené aj spolu s blízkou osadou Lehôtka.¹³ V obidvoch týchto sídlach bolo zdanených spolu 83 domov.

Viac zdanených domov ako v Ponikách bolo v niektorých dedinách. V Radvani, ktorá už od 17. storočia vystupuje ako mestiečko, mohlo byť v tomto roku maximálne 100 domov.¹⁴ Vysoký počet domov výrazne prevyšujúci priemer pripadajúci na jedno zdanené sídlo mali aj Badín (99 domov) a Očová (96).

Odrátajúc údaje za mesto Zvolen a mestiečka Ľupča, Veľká Slatina a Poniky (s Lehôtkou) dospievame k záveru, že v zvyšných 52 dedinách a osadách sa nachádzalo 1138 zdanených domov. Priemerný počet na jedno vidiecke sídlo tak dosahoval hodnotu približne 22 zdanených domov. Sídlami ktoré sa najviac približovali k tomuto priemeru boli Hrochoť, Lučatín, Horná Mičiná, ktoré mali zhodne po 24 zdanených domov a Môťová, Priechod a Vlkanová, ktoré mali rovných 20 domov. Najmenšie sídla, kde bolo menej ako 5 zdanených domov boli Bečov, Duby, Horná Peťová, Horný a Dolný Rakytovec. Najmenšia spomedzi nich bola Horná Peťová s 2 domami.

¹² V súpise sa v tomto roku Veľká Slatina ako mestiečko neuvádza. Z tohto dôvodu ju medzi mestiečkami nezaradil ani Z. Dávid, ktorý daňové súpisy domov v Uhorsku z roku 1598 spracoval. Porovnaj: DÁVID, *Az 1598. évi házósszeírás*, s. 655. Vzhľadom na fakt, že v portálnych súpisochoch v priebehu 2. polovice 16. storočia vystupuje pravidelne ako mestiečko (oppidum), možno Veľkú Slatinu zaradiť práve do tejto kategórie sídel. Toto potvrdzuje aj M. Majtán, ktorý uvádza, že Slatina sa v dobových listinách spomína ako mestiečko a jej obyvatelia ako mešťania od začiatku 15. storočia. – MAJTÁN, M.: Názov a najstaršie dejiny Zvolenskej Slatiny (do konca 15. storočia). In: *Historický časopis*, 46, 1998, č. 2, s. 293. Nesprávny je teda aj údaj z Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku, podľa ktorého sa Veľká Slatina stala mestiečkom až v 17. storočí. Viď: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava, 1978, s. 367.

¹³ V samotnom súpise ani Poniky nie sú vyslovene uvádzané ako mestiečko. Aj Z. Dávid Poniky uvádza ako obec, či dedinu. Porovnaj: DÁVID, *Az 1598. évi házósszeírás*, s. 655. Poniky však už od začiatku 15. storočia (výsady z rokov 1400 a 1404) možno radiť do kategórie sídel označovaných dobovými prameňmi termínom libera villa, teda slobodná dedina. Postupne v priebehu 15. storočia, keď význam slobodných dedín klesá a termín libera villa sa pozvoľna vytráca z dobovej praxe, sa aj Poniky postupne pretransformovali na mestiečko (oppidum). Takto Poniky označuje už listina Ľudovíta II. z roku 1511. – MOL, *Diplomatikai levéltár* (ďalej DL) 101 432. Podľa: FUKASOVÁ, D.: *Libera villa (k otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku)*. Nepublikovaná diplomová práca obhájená na katedre histórie FF TU v Trnave v roku 2006, s. 78. V portálnych súpisochoch zo 16. storočia sa ako mestiečko Poniky uvádzajú iba v rokoch 1548 a 1593.

¹⁴ Uvedený počet domov sa podľa zápisu v súpise neviaže priamo na Radvan, ale na majetky Františka Radvanského. V tomto počte tak môže byť okrem samotnej Radvane započítaný aj Skubín (ten sa v súpise samostatne vôbec neobjavuje) a časť Malachova, ktoré v tomto čase patrili Radvanským.

Podľa veľkostnej klasifikácie, ktorú vypracoval J. Žudel, môžeme zdanené sídla rozdeliť do niekoľkých veľkostných skupín.¹⁵ Najviac sídel na skúmanom území kotliny spadalo do veľkostnej skupiny od 11 – 20 domov (34 %). Nasledovali sídla, ktoré mali 21 – 30 domov (20, 8 %) a 6 – 10 domov (13, 8 %). Zhodným 9, 4 % podielom boli zastúpené sídla spadajúce do 3 skupín, od 1 – 5 domov, 31 – 50 domov a 51 – 100 domov. Najmenej sídel patrilo do veľkostnej skupiny, v ktorej bolo viac ako 100 domov (3, 8 %).

Podobnú situáciu ako na území kotliny pozorujeme aj na území celej Zvolenskej stolice. Aj tu bolo zastúpených najviac sídel veľkostnej kategórie od 11 – 20 domov. Tie však na rozdiel od kotliny dosahovali výrazne nižší percentuálny podiel voči celkovému počtu sídel na území stolice (24 %). O trochu vyššie percento (26, 9 %) dosahovala táto kategória sídel v rámci celého Slovenska, kde taktiež predstavovala skupinu s najväčším počtom sídel.¹⁶

Na vývoj sídelných pomerov sledovaného územia mali negatívny vplyv vpády tureckých vojsk v priebehu 2. polovice 16. storočia. Už na jar roku 1564 sa menší turecký oddiel dostal až k Vigľašu, odkiaľ ich však odohnal kastelán hradu. Dva roky po tejto udalosti, v roku 1566, však už Turci vyplienili Očovú.¹⁷ O tom, že moc Turkov v tomto čase siahala až na územie Vigľašského panstva svedčí aj fakt, že podľa ustanovenia mieru v Edirne z roku 1568 mala práve cez Vigľaš viesť hranica Turkami spoplatnených obcí.¹⁸

Od konca 16. storočia nás portálne súpisy informujú v prípade niektorých obcí aj o ich zdaňovaní zo strany Turkov. O prenikaní Turkov do Zvolenskej kotliny aj z krupinskej strany svedčí to, že v roku 1572 sa medzi Turkami spoplatnenými obcami objavujú Domaníky, Rakovec a Kráľovce, ležiace na južnom okraji Zvolenskej stolice. Ešte v 70. rokoch 16. storočia plienili Turci znovu v Očovej a vtrhli tiež do Malej Slatiny, Lieskovca, Môtovej, Hrochote, Šajby, Čerína a Zolnej.¹⁹ Pravdepodobne v júli 1587 Turci plienili v oblasti opäť, pričom tento raz vypálili Veľkú Slatinu.²⁰ V portálnom súpise z roku 1588 sa Veľká Slatina naozaj uvádza ako spustošená a druhá Malá Slatina sa nespomína vôbec. Ako Turkami spoplatnené dediny sa okrem toho v tom istom roku uvádzajú Čerín, Čačín, Dúbravica, Hrochoť, Lieskovec, Lukovo, Môtová, Očová a Oravce.²¹ Podľa uvedeného je jasné, že turecké vojenské oddiely už pravidelne operovali aj priamo na území Zvolenskej kotliny a často ohrozovali predovšetkým obce na území Vigľašského panstva.

V nasledujúcom období Turci začali podnikat' svoje vpády aj do ďalších oblastí Zvolenskej kotliny. Dňa 25. 6. 1590 vyplienili Dolnú Mičinú a odviekli odtiaľ asi 140 zajatcov. Podobne dopadli 16. 5. 1591 Vlkanová, 5. 11. 1591 Šalková a deň pred Vianocami 23. 12. 1591 aj Bečov.²² Zápisy o tomto tureckom plienení sa objavili aj v portálnom súpise

¹⁵ ŽUDEĽ, J.: Osídlenie v roku 1598. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky* (ďalej *Atlas SSR*). Bratislava, 1980, s. 114-115, taktiež: ŽUDEĽ, J.: Hlavné znaky vývoja osídlenia Slovenska v 16. storočí. In: *Historický časopis*, 45, 1997, č. 4, s. 580.

¹⁶ Porovnaj: ŽUDEĽ, Hlavné znaky vývoja osídlenia Slovenska v 16. storočí, s. 580.

¹⁷ MEDVECKÝ, K. A.: *Detva : monografia*. Zvolen, 1995, s. 35; taktiež ALBERTY, J.: Dejiny obce. In: *Očová : história a súčasnosť*. Žilina, 1999, s. 38.

¹⁸ Od línie Fiľakovo – Vigľaš – Levice – Ostrihom na juh malo byť Turkami spoplatnené územie. – KOPČAN, V.: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava, 1986, s. 63.

¹⁹ Viď: KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 74-75; MEDVECKÝ, *Detva*, s. 36. Podľa J. Albertyho Turci Očovú vyrabovali a podpálili 22. 7. 1576. – ALBERTY, Dejiny obce, s. 38.

²⁰ KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 80. Medvecký namiesto roku 1587 udáva vypálenie Slatiny v roku 1588. Navyše v tomto roku uvádza aj vyplienenie blízko ležiacej Môtovej. – MEDVECKÝ, *Detva*, s. 38.

²¹ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

²² KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 82- 83.

z roku 1593, kde sa pri Dolnej Mičinej,²³ Šalkovej²⁴ a Vlkanovej²⁵ objavili pripísané poznámky potvrdzujúce ich vyplienenie v predošlom období. Vzhľadom na uvedené vojenské akcie sa počet Turkami spoplatnených obcí na území Zvolenskej kotliny ešte viac zvýšil, takže v roku 1593 k vyššie spomenutým pribudlo mestečko Poniky a dediny Bečov, Hronsek, Dolná a Horná Mičina, Sampor, Sebedín, Veľká Lúka, Závada a Zolná.²⁶

Plienie tureckých oddielov pokračovalo aj na samotnom sklonku 16. storočia, keď sa Turci postupujúci hore dolinou Hrona v októbri 1599 dostali až ku Zvolenu, odkiaľ sa menšie oddiely vydali na všetky strany. Jeden z týchto oddielov sa pritom dostal až do bezprostrednej blízkosti Banskej Bystrice.²⁷

Pravdepodobne najvýraznejšie sa turecké vpády v 16. storočí prejavili v Malej Slatine, ktorá sa z portálnych súpisov 1588 a 1593 úplne vytratila. Opätovne sa v nich potom objavuje až v roku 1596, kde však vystupuje už len ako *praedium*. Uvedené fakty vypovedajú o tom, že Malá Slatina bola Turkami úplne zničená a vyľudnená. Sídlo sa však pomerne rýchlo obnovilo, nakoľko už v roku 1598 sa tu zďaňuje 8 obývaných domov.

Vzhľadom na všetky uvedené fakty a mimoriadne nepriaznivý dopad na miestne obyvateľstvo však možno konštatovať, že turecké vpády v 16. storočí s výnimkou Malej Slatiny výraznejšie nezasiahli do sídelnej štruktúry Zvolenskej kotliny. Kým kvantita osídlenia sa v dôsledku tureckých vpádov nejako výraznejšie nemení, toto konštatovanie už nemožno vzťahovať aj na kvalitu osídlenia, ktorá pravdepodobne určité zmeny zaznamenala (napr. pustnutie usadlostí, či pokles počtu obyvateľstva).

V porovnaní so situáciou na konci stredoveku sa sídelné pomery Zvolenskej kotliny nijako výraznejšie nezmenili. Kým na konci stredoveku evidujeme na území kotliny okolo 65 sídel, na konci 16. storočia to bolo iba o jedno menej. Zo zoznamu sídel vypadli Platina a Urpín, ktoré pravdepodobne zanikli. Naopak pribudol Skubín, ktorý síce existoval zrejme už v stredoveku, avšak prvá písomná zmienka o ňom sa viaže až k roku 1541.²⁸

Neberúc do úvahy hrady a iné osamote ležiace panské sídla, bolo teda na konci 16. storočia na území Zvolenskej kotliny 64 sídel (slobodných kráľovských miest, mestečiek, dedín a osád).²⁹ V skutočnosti bolo sídel omnoho viac, nakoľko tu možno predpokladať aj množstvo samôt, ktoré však vzhľadom na nedostatok písomných prameňov nemožno spoľahlivo kvantifikovať. Pri poznaní rozlohy Zvolenskej kotliny, ktorá dosahovala približne 630 km² možno vypočítať, že priemerná hustota osídlenia dosahovala hodnotu 10,2 sídla na 100 km² a priemerná stredná vzdialenosť medzi sídlami predstavovala 3,1 km.

Na celom území Zvolenskej stolice dosahovala v roku 1598 priemerná hustota osídlenia hodnotu 4,4 sídla na 100 km² a priemerná vzdialenosť sídel bola 4,7 km.³⁰ Porovnaním uvedených údajov zisťujeme, že práve Zvolenská kotlina predstavovala najhustejšie osídlenú časť stolice. Počet sídel na 100 km² tu bol viac ako dvojnásobne vyšší v porovnaní s pomermi na území celej stolice. Omnoho nižšia tu bola aj priemerná stredná vzdialenosť medzi sídlami.

²³ „Turcis subditi ac per Turcas depopulati“.

²⁴ „... ab hinc tertio depopulata erat per Turcas“.

²⁵ „per Turcas depopulata“.

²⁶ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

²⁷ KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 100.

²⁸ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

²⁹ J. Žudel uvádza na území Zvolenskej kotliny na konci 16. storočia len 61 sídel. Porovnaj: ŽUDEL, *Osídlenie v roku 1598*, s. 114-115, č. 23.

³⁰ Porovnaj: ŽUDEL, J.: *Osídlenie Slovenska koncom 16. storočia*. In: *Geographia Slovaca*, 9, 1995, s. 59; taktiež: ŽUDEL, *Hlavné znaky vývoja osídlenia Slovenska v 16. storočí*, s. 579.

Len pre zaujímavosť možno uviesť, že z hľadiska uvedených kritérií boli sídelné pomery na území Zvolenskej kotliny rozvinutejšie aj v porovnaní s celoslovenským priemerom, kde v roku 1598 bola priemerná hustota 7,3 sídla na 100 km² a priemerná stredná vzdialenosť sídel 3,7 km. Pomery na území Zvolenskej kotliny sa najviac približovali pomerom v slovenskej časti Uzskej stolice, pre ktorú bol typický nížinný reliéf.³¹

Zmeny osídlenia do začiatku 18. storočia

V prvej polovici 17. storočia sa napriek permanentnému tureckému ohrozeniu začalo vplyvom novej kopaničiarskej kolonizácie rozvíjať roztratené osídlenie na území Vígľašského panstva v juhovýchodnej časti Zvolenskej kotliny. Centrom tejto kolonizácie sa stalo novozaložené sídlo Detva, ktorého počiatky možno klásť do rozmedzia rokov 1636 – 1638.

Vznik Detvy súvisí predovšetkým s aktivitami Čákiovcov, od roku 1636 nových majiteľov Vígľašského panstva, ktorí sa hneď po jeho získaní rozhodli osídliť a hospodársky využívať aj dovtedy menej osídlené oblasti svojho rozsiahleho panstva. Na mieste staršieho majera,³² položili najpravdepodobnejšie v roku 1638 základy novej dediny Detva.³³ Práve z tohto roku totiž pochádza správa baróna Prandeisa o tom, že gróf Ladislav Čáki nechá postaviť na území svojho panstva novú dedinu (will ihnen ein neues Dorff bauen lassen).³⁴

Zakladateľmi novozaloženého sídla boli Juraj Holec a František Péči (Péchy). Obaja tu za zásluhy pri osídľovaní Detvy dostali do užívania po jednej usadlosti. Noví obyvatelia prichádzali do nového sídla najmä z okolitých sídel najmä z Veľkej Slatiny a Očovej. Časť obyvateľstva však mohli predstavovať aj miestni valasi, drevorubači a uhliari a možno aj obyvateľstvo utekajúce na sever pred Turkami zo susednej Novohradskej stolice.³⁵

O mimoriadne dynamickom rozvoji Detvy v období tesne po jej založení svedčí listina o rozšírení jej chotára z roku 1653. Na žiadosť tunajších obyvateľov zakladateľ dediny gróf Čáki rozšíril chotár Detvy na úkor Veľkej Slatiny a Očovej.³⁶ Početné slovenské názvy v metácii sú jasným dôkazom etnicity obyvateľstva Vígľašského panstva, konkrétne v tomto prípade usadeného v Detve, Očovej a Veľkej Slatine.

O charaktere Detvy, krátko po jej založení, podáva výstižné svedectvo zápis kanonickej vizitácie, ktorú v roku 1657 vykonal zvolenský archidiakon Štefan Bartók. Tu nie celkom presne uvádza, že hoci Detva vznikla asi len pred 15 rokmi, podobá sa už na

³¹ Porovnaj: ŽUDEL, Osídlenie Slovenska koncom 16. storočia, s. 59; taktiež: ŽUDEL, Hlavné znaky vývoja osídlenia Slovenska v 16. storočí, s. 579.

³² V listine o rozšírení chotára Detvy z roku 1653 sa uvádza, že Detva bola založená na mieste, ktoré sa oddávna využívalo na majerské hospodárenie (ex fundamento fiendam erectionem Possessionis Dettva ad Arcem Nostram Végless in Comitatu Zoliensi existentem pertinentis in Territorio dictae Arcis Nostrae proprio, et usibus Allodiaturae Possessorum eiusdem Arcis ab antiquo applicato gratiose annuendo). Listinu publikoval: MEDVECKÝ, K. A.: *Detva : Monografia*. Zvolen, 1995, príloha I.

³³ Mária Ďurková datuje založenie Detvy už do roku 1636. – ĎURKOVÁ, M.: Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy. In: *Historický časopis*, 47, 1999, č. 3, s. 391; ĎURKOVÁ, M.: Niektoré aktuálne problémy vo výskume najstarších dejín Detvy. In: *Detva : Tradície, premeny a súčasnosť*. Detva, 2006, s. 31.

³⁴ Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA), fond Hlavný komorskogrofrfský úrad (ďalej HKG), inv. č. 11. Podľa: ĎURKOVÁ, Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy, s. 391.

³⁵ ĎURKOVÁ, Niektoré aktuálne problémy ..., s. 32.

³⁶ MEDVECKÝ, *Detva*, príloha I.

mestečko.³⁷ K tomuto konštatovaniu ho priviedol zrejme fakt, že nové sídlo malo pravdepodobne už v tomto období sformovanú pravidelnú zástavbu okolo pomerne rozmerného námestíčka pretiahnutého obdĺžnikového tvaru. V Detve v tomto čase žilo okolo 800 obyvateľov, ktorí boli s výnimkou asi 10 – 12 osôb všetko katolíci. Nová obec vznikla na pomerne nepokojnom pomedzí Turkami spoplatneného územia. Aj samotnú Detvu Bartók poznal ako obec poplatnú Turkom.³⁸

Vzhľadom na fakt, že Bartók vizitoval spolu s ďalšími farnosťami Zvolenskej stolice aj Detvu, tá v tom čase musela byť už tiež farnosťou. Po svojom založení bola Detva najskôr filiou očovskej farnosti, ktorá bola v tom čase v rukách evanjelikov. V roku 1644 sem prichádza jezuitská misia. Je pravdepodobné, že farnosť sa utvorila práve v tejto súvislosti, buď v roku 1644,³⁹ alebo krátko potom, každopádne však pred rokom 1657.

Sídlom farnosti sa stala kúria, ktorú pre jej potreby daroval František Péči. Humno tejto kúrie bolo prerobené na kaplnku. Kostol na námestíčku bol postavený až v rokoch 1661 – 1664.⁴⁰ Ešte predtým ako si Detvania postavili svoj kostol existovala tu škola a cintorín. Rektor školy sa spomína v Bartókovej vizitácii. Zápisy o pochovávaní tunajšieho obyvateľstva na cintoríne v Detve sa bežne vyskytujú v najstaršej zachovanej matrike Detvy už od roku 1659.⁴¹

Z urbára Vígľašského panstva z roku 1663 sa dozvedáme, že prevažnú väčšinu obyvateľov Detvy tvorili sedliaci. Okrem nich tu však žili aj želiari a podželiari. Menšie zastúpenie tu mali tiež remeselníci. Z urbára vieme, že v dedine sa nachádzal panský pivovar a panské jatky. Pre potreby obyvateľov Detvy už slúžil aj mimo intravilánu obce ležiaci mlyn a panská pila.⁴²

Zdá sa, že po počiatočnom dynamickom raste Detvy, sa tento nezastavil ani v nasledujúcom období. V roku 1688 došlo k ďalšiemu rozšíreniu chotára Detvy na úkor susednej Očovej.⁴³ V tomto prípade však pravdepodobne išlo len o menšiu úpravu hraníc nakoľko už popis západných hraníc Detvy z roku 1653 vyznačoval ich priebeh približne tak, ako existovali počas celého novoveku.⁴⁴ K ďalšiemu rozširovaniu chotára potom došlo hlavne smerom na východ. V roku 1686 totiž východná hranica detvianskeho chotára išla dolu Bystrým potokom až k jeho sútoku so Slatinou, odtiaľ cez Jasenovu, ďalej pretínala dve Korytárske doliny, na vrch Mních a odtiaľ k potoku Kriváň.⁴⁵ Územie Detvy sa teda na

³⁷ SLÁVIK, J.: *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica, 1921, s. 77-78.

³⁸ SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*, s. 78.

³⁹ Do tohto roku datovali založenie farnosti aj autori výročného historického schematizmu diecézy. – *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI*. Neosolii, 1876, s. 209. Porovnaj tiež: KONIAROVÁ, A.: *Dejiny banskobystrickej diecézy v 18. a 19. storočí*. Bádín, 2000, s. 114.

⁴⁰ ĎURKOVÁ, Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy, s. 400.

⁴¹ Štátny archív v BB (ďalej ŠA BB), Matrika r. k. farnosti Detva, kniha zomretých 1658 – 1684.

⁴² Podľa: ĎURKOVÁ, Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy, s. 392-393. V roku 1663 sa nachádzali mlyny na území Vígľašského panstva tiež pod hradom vo Vígľaši, vo Veľkej Slatine, Očovej, Čeríne a Zolnej. Píly na dosky boli okrem Detvy tiež v Očovej a Veľkej Slatine. Vo Vígľaši sa pri mlyne nachádzal pivovar. Dva hradné majere patrili Čákiomcom. Horný majer patrili Pavlovi Čákimu a Dolný majer Ladislavovi Čákimu. – ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 1953, No 6, Urbár panstva Vígľaš z roku 1663.

⁴³ MEDVECKÝ, *Detva*, s. 46; LEHOTSKÁ, D.: Z histórie. In: ZEMKO, J. a i.: *Detva*. Martin, 1988, s. 32.

⁴⁴ Porovnaj: ŠA BB, Krajský súd v Banskej Bystrici (ďalej Krajský súd BB), fascikel 1 a 2, Katastrálna mapa Detvy z roku 1866.

⁴⁵ Opis hraníc detvianskeho chotára z 2. 7. 1686 publikovali: MAJTÁN, M. – SKLADANÁ, J. (eds.): *Pramene k dejinám slovenčiny*. Bratislava, 1992, s. 127-128.

východe približne krylo s územím Zvolenskej kotliny. V neskoršom období však bol chotár Detvy ešte viac rozšírený východným smerom až po samotnú východnú hranicu Vígľašského panstva a zároveň tiež Zvolenskej stolice.⁴⁶

Detva sa stala centrom kopaničiarskej kolonizácie, ktorá na území Vígľašského panstva začínala práve okolo polovice 17. storočia. Samotná Detva vznikla na území, ktoré bolo už predtým skultivované a využívané na majerské hospodárenie. Rýchly rozvoj Detvy a nárast jej obyvateľstva hneď v počiatkoch jej existencie však celkom určite musel súvisieť s výhodnými podmienkami, ktoré sa tu snažili pre prichádzajúcich obyvateľov vytvoriť Čákiovci. Tí umožnili novým osadníkom skultivovať dovtedy neskultivovanú pôdu patriacu k dominikálu, ktorú následne mohli užívať za výhodnejších právnych podmienok. Takto začala v okolí Detvy vznikať tzv. kopaničiarska pôda.

Táto vznikla namáhavým kľčovaním a následným upravovaním dovtedy neobrábanej pôdy pre poľnohospodárske účely. Utvárala sa na panskej pôde a tento svoj charakter si zvyčajne udržala, aj keď v niektorých prípadoch, napríklad ak na nej vznikla nejaká obec, mohla byť dodatočne prekvalifikovaná na urbársku pôdu. V prípade takejto zmeny na urbársku pôdu sa táto stávala predmetom zdanenia nielen od feudála, ale aj zo strany štátu. Vzhľadom na nevýhodnosť takéhoto prekvalifikovania pôdy pre zemepána k takémuto aktu dochádzalo len vo veľmi obmedzenej miere.

Napriek tomu, že kopaničiarska pôda zvyčajne naďalej zostávala panskou pôdou, zemepán s ňou mohol voľne disponovať len v prípade ak poddanému uhradil náklady, ktoré vynaložil na jej kultiváciu. Poddaní mali pri jej užívaní určité úľavy pri platení poddanských dávok a zvyčajne aj väčšie možnosti s pôdou disponovať. Na druhej strane zemepán mohol z tejto pôdy stanovovať ľubovoľné dávky.⁴⁷

Takúto kopaničiarsku pôdu dobové pramene označovali po latinsky termínmi *terra exstirpata*, alebo jednoducho *exstirpatura*, v maďarčine *irtovány* a po slovensky *kopanica*, alebo *laz*. Neskôr, keď sa pre rôzne príčiny začali obyvatelia sťahovať bližšie k tejto pôde a zakladať si na nej svoje trvalé sídla, nadobudli tieto výrazy aj druhý význam. Po tomto tieto pojmy neoznačovali už iba samotnú pôdu, ale aj na nej vzniknuté sídlo – samotu, alebo menšiu osadu (viesku).⁴⁸

Vzhľadom na etnicitu obyvateľstva Detvy sa tu rozšírilo pomenovanie laz, s ktorým sa tu môžeme stretnúť už od polovice 17. storočia. Práve v metácii chotára Detvy z roku 1653 sa ako jeden z hraničných bodov spomína aj akýsi *Misskovich Laz*.⁴⁹ V tomto prípade však nie je jasné, či tu možno hovoriť len o obrábanej pôde, alebo už o sídle, ktoré sa na takejto pôde utvorilo. Vo všeobecnosti vzhľadom na veľmi strohé písomné záznamy o zakladaní takýchto sídel na kopaničiarskej pôde je veľmi problematické rozlíšiť správny význam takéhoto termínu. Mnohokrát je to možné, zistiť len porovnávaním s mladším, poväčšine kartografickým, pramenným materiálom. Keďže v mladšom období sa s takýmto označením sídla v priestore na hranici Detvy a Očovej nestretávame, môžeme predpokladať, že tento laz spomínaný v prvej známej metácii Detvy predstavuje len kopaničiarsku pôdu obrábanú nejakým osadníkom menom Miško. V tejto istej metácii sa však na hranici

⁴⁶ Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave (ďalej ÚAGK), Katastrálna mapa Detvy z roku 1866, resp. tiež ŠA BB, Krajský súd BB, fascikel 1 a 2, Katastrálna mapa Detvy z roku 1866.

⁴⁷ Porovnaj: MESÁROŠ, J.: K dejinám kopanic a kopaničiarskeho osídlenia na Slovensku. In: *Vlastivedný časopis*, XV, 1966, č. 4, s. 176; HORVÁTH, P.: Vývoj kopanic a kopaničiarskeho osídlenia v oblasti Myjavskej pahorkatiny do konca 18. storočia. In: *Historické štúdie XXIII*. Bratislava, 1979, s. 90.

⁴⁸ Sídelná geografia na Slovensku označuje pojmom vieska menšie sídla, ktoré spolu vytvárajú roztratené (rozptýlené) osídlenie typické práve pre novovekú kopaničiarsku kolonizáciu.

⁴⁹ MEDVECKÝ, *Detva*, príloha I.

s Očovou spomína iné sídlo – salaš (tugurium, vulgo Kuthawich Szalas).⁵⁰ V tomto prípade išlo o zrejme o prechodné sídlo tunajších pastierov.

Iný prípad predstavujú v dobových písomnostiach zachované názvy *pusztak* (mn. č. od maďarského puszta), ktoré nám už jednoznačnejšie označujú sídla charakteru samoty. S takýmto označením sa stretávame v urbári Vígľašského panstva z roku 1663, kde sa v jeho doplnkoch datovaných do roku 1674 uvádzajú takéto samoty pri Očovej (Oczowan Pusztak, Az Oczovai Pusztak) a Veľkej Slatine (possessio Nagy Szalattnya pusztak, Pusztak Nagy Szalattnyan).⁵¹ V prípade Očovej sa medzi nimi, na dvoch rôznych miestach urbáru, menovite uvádza až 31 takýchto samôt.⁵² V prípade Veľkej Slatiny je zoznam samôt taktiež uvedený na dvoch rôznych miestach.⁵³ V porovnaní s Očovou sa však oba zoznamy zhodujú len čiastočne. Napriek tomu, že v prípade samôt nachádzajúcich sa pri Očovej a Veľkej Slatine poznáme charakter sídel, to či išlo o kopaničiarske sídla vzniknuté na kopaničiarskej pôde možno len predpokladať, nie však jednoznačne tvrdiť.

V slovensky písanej metácii Detvy z roku 1686 sa uvádza na jej severnej, východnej a južnej hranici dokopy až 29 lazov pomenovaných vlastným menom osadníka.⁵⁴ Okrem toho sa tu spomínajú aj nejaké bližšie neurčené kopanice, polianka (lúka) akéhosi Spišiaka, uhľisko Martina Kováča, studňa Michala Zárubu, bližšie neurčený pozemok Mateja Cmarka a 3 medze pomenované vlastnými menami osadníkov.⁵⁵ Pod pojmom medza môžeme v tomto prípade takisto rozumieť laz, takže aj spolu s pozemkom (zrejme pôdou) Mateja Cmarka možno počet všetkých tu spomínaných lazov rozšíriť minimálne na 33. Vysoký počet lazov ležiacich iba pozdĺž hranice, aj to nie celej, svedčí o pokročilom štádiu kopaničiarskej kolonizácie v oblasti Detvy.

Spomedzi týchto lazov sme identifikovali 5, ktoré mohli byť už v tomto čase sídlami, pretože v neskoršom období ako sídla vystupujú. Na východnej hranici kotliny v blízkosti Korytárka sa na mieste lazú Jána Pohorelca utvorilo osídlenie pozostávajúce z viacerých

⁵⁰ MEDVECKÝ, *Detva*, príloha I.

⁵¹ ŠÚBA, f. HKG, inv. č. 1953, No 6, Urbár panstva Vígľaš z roku 1663.

⁵² V oboch zoznamoch je názov v prípade 30 samôt zhodný. Tieto v oboch zoznamoch doložené samoty sú: *Jeskowo* (Jusskowo Janka), *Sandrowo* (Saidrowo), *Szabliczkowo* (Szablickowo), *Cserwenkowo* (Czerwnienkowo), *Martinkowo* (Martincowo), *Wran* (Wranowiech), *Pákes* (Palkowiech), *Szuton* (Szutowiech), *Panivec* (Panowiech), *Blakatniko* (Blakatkina), *Priewarowiech* (Priewarowiech), *Petrawiech* (Petrussowiech), *Poniczkiech* (Poniczkiniech), *Fakiacz Martin* (2 krát takisto), *Jagyugy György* (2 krát takisto), *Nemanikow* (Nemkinino), *Obrazow* (Obrazowo), *Wanowiech* (2 krát takisto), *Obraz György* (2 krát takisto), *Galiczkowo* (Guziczkinino), *Hunisskowo* (Hanisowo), *Kralikowo* (2 krát takisto), *Ocz(k)owo* (Oczbovo), *Rumanowo* (2 krát takisto), *Laurotzkowo* (Lauritzkowo), *Hreinde* (Hronecz Matussowo), *Bozman* (Bosmanowo), *Krcheniech* (Krchenowo), *Zahorcowo* (Zacharcowo), *Hruozikowo* (Hruzikowo).

⁵³ Na strane 43 sa uvádzajú samoty: *Tonkowsko*, *Rumanovsko*, *Molnar János és Szabo Matej*, *Hronicz Matej*, *Molnar András és Valkowské*, *Kesarowsko és Lucatinski János*.

Na strane 59 sa uvádzajú tieto samoty: *Oliassowska*, *Janko Hronecz*, *Molnar Andras*, *Kowac Ondrejowo*, *Mo(e)ruidonska*, *Rumanowska*, *Relicta Valowa Melicherowska*, *Matej Hronecz*, *Janowska*, *Tonkowsko*.

⁵⁴ Ide o Stanislavov laz, Ďura Holecov laz, laz Martina Lalika, laz Kuba Brassona, laz Ondreja Krkosska, laz Jána Pohorelca, laz Šimka Zárubu, Škerkov laz, laz Martina Paczika, laz Juraja Sugu, laz Jána Vranu, laz Mikuša Chlebníčana, laz Janka Martoša, laz Ondreja Vicianu, laz Tomáša Danesa, laz Miša Boháča, laz Ďurka Vidiečana, laz Ondreja Bartka, laz Ondreja Vidiečana, Papkou laz, lazy Ďura a Ondreja Krnáča, laz Jána Fekiača, laz Ondreja Lapina, laz Miša Kučeja, laz Ďura Latouho, laz Miša Vereša, Blaškov laz a laz Ďura Gondu. – MAJTÁN – SKLADANÁ, *Pramene* ..., s. 127-128.

⁵⁵ Meza Adama Miessanicha, meza Ondreja Palata a meza Martoss Adamowa. – MAJTÁN – SKLADANÁ, *Pramene* ..., s. 128.

samôť v lokalite *Pohorelcou vrch*. Na južnej hranici Detvy susediacej s Trhanovou v Novohrade vzniklo na mieste *Danesou Tomassa* lazú niekoľko lazov (samôť) v polohe *Dancsou vrch*.⁵⁶ Napokon v chotári neskoršieho Stožku, ktorý vznikol neskôr ako sídlo založené práve počas kopaničiarskej kolonizácie, sa vytvorili sídla na laze Jána Fekiača (Fekiačovci) a lazoch Ďura a Ondreja Krnáča (Krnačovci).⁵⁷

V prípade v metácii spomínaného Ďura Holecovho lazú nemožno hľadať súvislosť s neskorším sídlom Holcov Majer. V oboch prípadoch síce ide o majetky, ktoré užívali potomkovia zakladateľa Detvy Juraja Holeca, ale ich lokalizácia je rôzna. Laz spomínaný v metácii musíme lokalizovať na severnú hranicu Detvy niekde do oblasti nad dolinou Nemecká. Na druhej strane Holcov Majer založili potomkovia zakladateľa Detvy, ktorí neskôr za jeho zásluhy pri osídlení Detvy boli povýšení do zemianskeho stavu, v chotári Očovej.⁵⁸

Niektoré geografické názvy v metácii nás navyše upozorňujú na motiváciu pomenovaní postupne formujúcich sa sídel. Ide tu predovšetkým o dnes už samostatné obce Kriváň a Korytárky, ktorých ojkonymá vznikli odvodením od mien potokov, resp. dolínok (potok Kriwan / do dolini Koritarskeg, do dolini druhog koritarskeg) a oblasti laznického osídlenia Krivec, Jasenovo a Liešna (potok a dolina Kriwecz / Yasenow grun / wrssek Liessni, yarek Liessni).

Zo svedectva predneseného na žiadosť detvianskeho farára v roku 1696 pred sedriou Zvolenskej stolice sa dozvedáme, že 13 svedkov z Detvy vypovedalo o odvádzaní desiatok určených detvianskej farnosti z lokality Korytárky. Tí všetci potvrdili, že z výnosov pôdy, ktorá vznikla v časti Korytárky sa vyberal desiatok z úrody obilia pre detviansku farnosť už od čias kedy vznikla Detva (jak Detwa Detwu jest).⁵⁹

Kopaničiarska kolonizácia nezasiahla len Vígľašské panstvo a chotáre Detvy, Očovej a Veľkej Slatiny. V menšej miere sa s ňou môžeme stretnúť aj v iných častiach Zvolenskej kotliny. Dokladom toho sú predovšetkým dobové geografické názvy kopanica a laz.

V roku 1656 sa v súvislosti s chotárnym sporom medzi Badínom a Pršanmi spomína ako jedno zo sporných území aj *Kaczkow lasz*.⁶⁰ V spore o chotárne pomedzie Badína so Sielnicou v roku 1669 sa zase spomína nejaký Gálikov laz a lokalita Pri laze pod hrabom. V oboch sporoch Badínčanov boli na základe vyšetrovania a výpovedí svedkov spomínané lokality prisúdené k územiu Badína, pričom v prípade sporu so Sielnicou sa súdne rozhodnutie odvolávalo na staršiu reambuláciu z roku 1666.⁶¹ Spor medzi Badínom a Pršanmi však pretrvával aj v nasledujúcom období. V spore, ktorý sa prejednával

⁵⁶ Obe sú doložené na katastrálnej mape Detvy z roku 1866.

⁵⁷ Fekiačovci existujú dodnes. Krnačovcov nachádzame na katastrálnej mape Stožku – ÚAGK, Katastrálna mapa Stožku z roku 1866. V druhom prípade by mohla byť tiež súvislosť so sídlom Krné medzi Stožkom a Detvou, ktoré sa objavuje ako filia Veľkej Slatiny v cirkevnom schematizme z roku 1841 (Krnó Praed. Cum Exstirp.) – *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXXXI*. Neosolii, 1841.

⁵⁸ V roku 1653 pán Vígľaša Ladislav Čáki daroval Holecovcom majetky v Očovej. Uvedenú donáciu potvrdil v roku 1662 aj kráľ Leopold. Toto potvrdenie znamenalo de facto povýšenie Holecovcov do zemianskeho stavu. Práve na ich majetkoch v extraviláne očovského chotára si neskôr založili svoj majer, ktorý niesol ich meno. Porovnaj: ALBERTY, Dejiny obce, s. 43; ĎURKOVÁ, Niektoré aktuálne problémy ..., s. 32.

⁵⁹ „Kdy vyrábali v tých horách zeme, hneď dežmu na cirkev vzali ... jak z hory tam vyrobili zeme jaknáhle počali vyrábati v Korytárkach zeme.“ – ŠA BB, fond Zvolenská župa (ďalej ZŽ), Litteralia privatorum, inv. č. 330.

⁶⁰ ŠA BB, ZŽ, Litteralia privatorum, inv. č. 104.

⁶¹ ŠA BB, ZŽ, Litteralia privatorum, inv. č. 119, 183.

v priebehu rokov 1675 – 1677 sa medzi problematickými lokalitami opäť uvádzal spomínaný Kackov laz, ale aj tiež laz Vysočina, Kublanovský laz,⁶² Úzke lazy, Krnáčov laz resp. lažťok (na Krnačovom laštoku) a Kožiarov laz.⁶³ Nič nenasvedčuje tomu, že na uvedených lazoch vznikli aj nejaké trvalé sídla. Išlo tu len o dodatočne skultivovanú dovtedy na poľnohospodárstvo nevyužívanú pôdu, ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou nadobudla status kopaničiarskej pôdy. V chotároch Badína, Pršian, resp. na ich pomedzí sa doposiaľ zachovali toponymy ako *Kopanice*, *Lazy*, *Lažtek*, *Cvikov laz*, *Na lazi*, *Na Kostelnje Lasz*,⁶⁴ ktoré nám dokumentujú tento spôsob kultivácie pôdy.

S podobnými chotárnymi názvami sa môžeme stretnúť aj v chotároch ďalších dedín na území Zvolenskej kotliny. Najstaršie zachované katastrálne mapy ich evidujú napríklad na území Bečova (Kopanice), Hájnik (Kopanice), Hrochote (Do Lazini, Do Lazou), Kremničky (Lazy), Podkoníc (Ondriašov laz), Sebedína (Kopanice, Lazi), či Vlkanovej (Kopanice).⁶⁵ Vo všetkých uvedených prípadoch tieto názvy možno spájať s pretváraním dovtedy nevyužívanej na úrodnú kopaničiarsku pôdu. Uvedený proces v týchto oblastiach však nedosiahol takú intenzitu ako na území Vígľašského panstva, kde bol spojený aj so zakladaním kopaničiarskych sídel, samôt a menších osád (viesok).

V 17. storočí začal na území Vígľašského panstva aj proces priemyselnej kolonizácie, ktorý súvisel so zakladaním sklárskych hút (sklární). Pri týchto hutách (v prameňoch vystupujú ako officina vitraria, alebo ustrina vitraria) totiž vznikali menšie osady, kolónie miestnych sklárov, ktoré sa neskôr vyvinuli na samostatné dediny. Prvá takáto skláreň na území panstva vznikla ešte za Čákiovcov niekedy medzi rokmi 1674 – 1688.⁶⁶ Pri tejto sklárni, ktorá však ležala mimo hraníc Zvolenskej kotliny, sa postupne sformovala dedina Vígľašská Huta.

S doznievajúcou valašskou kolonizáciou pravdepodobne súvisel vznik dediny Trhanová (dnešný Podkriváň). Naznačuje to predovšetkým historicky doložený maďarský názov dediny, ktorý bol *Divén Oroszi*. Rovnako však aj fakt, že sa tu nevyberali cirkevné desiatky. Trhanová sa po svojom vzniku stala najjužnejšie a zároveň najvýchodnejšie ležiacim sídlom na území Zvolenskej kotliny. Ako jediné sídlo na jej území administratívne nepatrilo do Zvolenskej, ale susednej Novohradskej stolice. Vzniklo na severnom okraji Divínskeho panstva pravdepodobne na mieste už dlhšiu dobu predtým osídlenom pastiermi. Možno predpokladať, že aj samoty a viesky existujúce v jej chotári (tie už ležali mimo územia Zvolenskej kotliny) boli pôvodne rozptýlenými sídlami pastierov, ktoré sa neskôr aj v súvislosti s procesmi, ktoré sa diali na susednom území Vígľašského panstva menili na typické kopaničiarske sídla.

Slovníkové diela datujú najstaršiu doloženú písomnú zmienku o Trhanovej do roku 1742.⁶⁷ E. Szirácsik, ktorá uskutočnila výskum Divínskeho panstva od konca 17. do konca

⁶² V súvislosti s týmto lazom sa uvádza, že ho Kublanovci „cúdili“ už pred 50 rokmi, čo by znamenalo okolo roku 1625. – ŠA BB, ZŽ, Litteralia privatorum, inv. č. 263.

⁶³ Porovnaj: ŠA BB, ZŽ, Litteralia privatorum, inv. č. 238, 263, 264, 290, 291, 293.

⁶⁴ Posledné dva názvy sú doložené na najstaršej katastrálnej mape Badína z roku 1860. Uložená v ŠA BB, Krajský súd BB.

⁶⁵ ŠA BB, Krajský súd BB, Katastrálna mapa Bečova z r. 1853, Katastrálna mapa Hrochote z r. 1860/1861, Katastrálny náčrt chotára Kremničky z r. 1865, Katastrálna mapa Podkoníc a Moštenice z r. 1871.

ÚAGK, Katastrálna mapa Hájnik z r. 1860, Katastrálna mapa Sebedína z r. 1866, Katastrálna mapa Vlkanovej z r. 1860.

⁶⁶ ŽILÁK, J.: *Sklárne na Podpoľaní*. Detva, 2004, s. 9.

⁶⁷ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava, 1977, s. 407.

18. storočia posunula tento doklad o existencii sídla do roku 1736.⁶⁸ Vychádzala pritom predovšetkým z mapy panstva datovanej práve do tohto roku, kde už nachádzame zakreslenú aj existujúcu Trhanovú (Divin Oroszi seu Trahanova).⁶⁹ Na základe nášho výskumu v najstarších matrikách Detvy môžeme aj tento údaj poopraviť a o niekoľko rokov ho posunúť.

V matrike pokrstených farnosti Detva nachádzame už v októbri 1718 zápis vypovedajúci o narodení malej Kataríny, ktorej otec pochádzal práve z Trhanovej (ex Trhanowa).⁷⁰ V tomto prípade ide o doposiaľ najstaršiu písomnú zmienku potvrdzujúcu existenciu sídla.

Zmeny osídlenia, ku ktorým došlo na území Zvolenskej kotliny v priebehu celého 17. a na začiatku 18. storočia možno sledovať na základe celokrajinských (regnicolárnych) daňových súpisov obyvateľstva z rokov 1715 a 1720.

Pri vzájomnom porovnaní oboch týchto súpisov sme zistili, že na skúmanom území vykazujú isté odchýlky. Rozdielny bol pritom aj samotný počet evidovaných sídel. Kým súpis z roku 1715 zaznamenal na území Zvolenskej kotliny len 54 sídel,⁷¹ súpis z roku 1720 na rovnakom území už 56 sídel.⁷² V roku 1720 boli navyše uvedené sídla Dolný Rakytec a Závada. Ostatné sídla sa v oboch súpisoch zhodovali.

Na území kotliny oba súpisy evidovali existenciu 3 slobodných kráľovských miest Banská Bystrica, Zvolen a Ľubietová. Kým u ostatných sídel sa uvádzal výlučne počet daňovníkov (sedliakov, želiarov a slobodníkov), v prípade uvedených slobodných kráľovských miest sa do súpisu zaevidoval počet zdanených domov (domus seu fundi civites). V oboch súpisoch sa tento počet líšil. Paradoxne viac zdanených domov vo všetkých 3 mestách uvádzal súpis z roku 1715, kedy tu bolo 551 obývaných zdanených domov. Mladší súpis z roku 1720 uvádzal len 522 domov.⁷³ V oboch prípadoch bolo najviac zdanených domov v Banskej Bystrici. Situácia vo Zvolene a Ľubietovej bola približne rovnaká. Kým súpis z roku 1715 uvádzal vyšší počet zdanených domov v Ľubietovej (113), ako vo Zvolene (110), tak súpis z roku 1720 registroval už viac domov vo Zvolene (113) ako v Ľubietovej (102).

V prípade Banskej Bystrice súpis z roku 1720 uvádza aj počty jednotlivých zdanených domov v rámci jednotlivých ulíc a predmestí. Na základe toho si môžeme urobiť obraz o približnom rozsahu zástavby mesta na začiatku 18. storočia. Vnútorne mesto uzavreté mestskými hradbami sa delilo podľa vtedajších ulíc. Okrem námestia (Circulus) tu bolo 6 ulíc – Dolná (Platea Inferior), Horná (Platea Superior), Hronská (Platea Granensis),⁷⁴ Nová (Platea Nova),⁷⁵ Strieborná (Platea Argentea) a Kúpeľná, či Lazovná (Platea Balneatoria).

Vonkajšie mesto, ktoré bolo za mestskými hradbami, malo 4 predmestia. Vzhľadom na uvádzaný počet zdanených domov bolo najväčšie predmestie pred Dolnou bránou (Suburbium ad Portam Inferiorem).⁷⁶ Z hľadiska uvedeného počtu domov za ním

⁶⁸ SZIRÁCSIK, E.: *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében (1687 – 1787)*. Salgótarján, 2005, s. 16.

⁶⁹ SZIRÁCSIK, A *divényi uradalom* ..., reprodukcia mapy vložená medzi s. 244 a 245.

⁷⁰ ŠA BB, Matrika r. k. farnosti Detva, Matricula Baptisatorum 1718 – 1792).

⁷¹ MOL, Az 1715. évi országos összeírás (podľa www.arcanum.hu/mol/, prebraté dňa 29. 6. 2009).

⁷² Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), mikrofilm II. C – 53, Archivum regnicolare Lad. EE no 13. Comitatus Zoliensis 1720.

⁷³ V skutočnosti súpis z roku 1720 v oficiálnom súčte evidoval o jeden dom menej. V prípade Banskej Bystrice totiž došlo k nesprávnemu súčtu zdanených domov, keď namiesto zapísaných 307 domov bolo v záverečnom súčte uvedený len počet 306 domov.

⁷⁴ Dnešná Kapitulská ulica.

⁷⁵ Dnes už neexistujúca ulica, ktorá zanikla počas budovania areálu Múzea SNP.

⁷⁶ Neskôr bolo toto predmestie označované aj ako Dolné predmestie (Untere Vorstadt), či Hušták.

nasledovalo predmestie pred Kúpeľnou bránou (Suburbium ad Portam Balneatorium)⁷⁷ a za ním predmestie pred Hronskou bránou (Suburbium ad Portam Granensem).⁷⁸ Najmenšie podľa tohto kritéria bolo predmestie pred Hornou bránou (Suburbium ad Portam Superiorem).⁷⁹

Podobne podrobné informácie o vnútornom členení v prípade Zvolena a Ľubietovej absentujú. V prípade Zvolena súpis z roku 1720 uvádza iba delenie na mesto a predmestie, pričom uvádza mešťanov bez spresnenia kde žijú a želiarov žijúcich v meste (intra Moénia) a osobitne na predmestí (in Suburbio). V prípade Ľubietovej sa nerozlišujú ani predmestia, ani žiadne ulice.

Okrem slobodných kráľovských miest ležali na území kotliny v tomto čase aj 4 mestecká – Ľupča, Poniky, Veľká Slatina a Radvaň. V porovnaní oboch súpisov zaujme pomerne veľký rozdiel počtu zdanených v celkovom súčte za všetky mestecká. Kým v roku 1715 tu bolo zaevidovaných až 235 daňovníkov, o päť rokov neskôr to bolo už len 171 zdanených obyvateľov. Najvyšší počet zdanených bol v oboch prípadoch v Ľupči. Naopak ich najnižší počet bol v roku 1715 vo Veľkej Slatine a v roku 1720 zase v Radvani.

Z hľadiska sociálnej štruktúry zdanených prevažovali v roku 1715 vo všetkých mesteckách sedliaci. Za nimi nasledovali z hľadiska početnosti želiari. Najnižší bol počet slobodníkov, ktorí boli evidovaní iba v Ponikách. Ako v roku 1715, tak aj v roku 1720, boli do daňového súpisu na Ponikách zapísaní 10 slobodníci. V roku 1720 sa v prípade zdanených v Ľupči už neuvádzalo, že ide o sedliakov (coloni), ale o mešťanov (civium). Počet sedliakov v jednotlivých mesteckách preto nemožno navzájom porovnať. Želiari sa v roku 1720 uvádzali len v Ponikách. Zaujímavé je, že vo Veľkej Slatine sa v roku 1720 už neuvádzali žiadny želiari napriek tomu, že ešte v roku 1715 tu bolo zapísaných až 18 želiarov.

Najväčší počet sídel zapísaných v skúmaných súpisoch predstavujú vidiecke sídla – dediny a osady. Súpis z roku 1715 evidoval na území kotliny 47 vidieckych sídel. Súpis z roku 1720 na rozdiel od neho o dve viac – 49 vidieckych sídel. Navyše tu boli zaradené už spomínané menšie sídla Dolný Rakytec (Alsó Rakitocz), ktorý ležal v Hornom okrese Zvolenskej stolice (Processus Superior) a Závada (Zavadka) ležiaca v Dolnom okrese stolice (Processus Inferior).

Okrem uvedeného sa oba súpisy líšili v prípade vidieckych sídel skúmaného územia kotliny aj pomerne veľkou disproporciou celkového počtu zdanených. Kým súpis z roku 1715 uvádzal spolu vo všetkých vidieckych sídlach na území Zvolenskej kotliny až 967 zdanených (z toho bolo 663 sedliakov, 228 želiarov a 76 slobodníkov), tak mladší súpis z roku 1720 uvádzal výrazne nižší počet 781 zdanených (z toho bolo až 713 sedliakov, len 14 želiarov a 54 slobodníkov). V prípade roku 1715 tak možno vyrátať, že priemerne na jedno vidiecke sídlo pripadalo približne 20,5 zdanených. V roku 1720 bol tento priemer nižší a dosahoval hodnotu takmer 16 zdanených na jedno vidiecke sídlo. Mimoriadne zaujímavé vyznieva aj preskupenie pomerne veľkého počtu poddaných z kategórie želiarov do skupiny sedliakov.

Z hľadiska celkového počtu zdanených v roku 1715 zaznamenávame najvyššie počty predovšetkým v Detve (112 sedliakov, 21 želiarov),⁸⁰ Očovej (20 sedliakov, 38 želiarov), Badíne (37 sedliakov, 12 želiarov, 3 slobodníci) a Podkoniciach (35 sedliakov, 12 želiarov).

⁷⁷ Neskôr označované ako Kúpeľné predmestie (Baader Vorstadt), či Zábava.

⁷⁸ Neskôr označované ako Hronské predmestie (Graner Vorstadt).

⁷⁹ Neskôr označované ako Horné predmestie (Obere Vorstadt).

⁸⁰ Do uvedeného počtu zrejme neboli započítaní len daňovníci zo samotnej Detvy, ale aj z lazov, teda roztratených menších sídel, na okolí Detvy.

Naopak s najnižšími počtami zdanených sa v tomto roku stretávame v Kováčovej (6 sedliakov), Kynceľovej (5 sedliakov, 1 želiar) a Povrazníku, Lukavici a Vlkanovej, kde bolo zaevidovaných zhodne 5 sedliakov.

V roku 1720 sa v tomto smere situácia nejako výrazne nezmenila. Naďalej najväčšími sídlami z hľadiska počtu zdanených boli Detva (139 sedliakov), Očová (46 sedliakov), Podkonice (35 sedliakov, 4 želiari), Badín (28 sedliakov, 4 slobodníci). Do tejto skupiny sídel možno navyše zaradiť v tomto roku aj Lučatín, kde bolo zaevidovaných 35 sedliakov a 1 želiar. Sídla s najmenším počtom zdanených sa viac-menej tiež zhodovali s tými, ktoré do tejto skupiny patrili aj v roku 1715. Po 5 sedliakov bolo zaevidovaných v Kynceľovej, Vlkanovej a Malej Slatine. O jedného menej potom v Povrazníku a Lukavici. Vôbec najnižší počet zdanených však bol zaznamenaný v oboch novo zapísaných sídlach Dolný Rakytovec a Závada, ktoré sa ešte v roku 1715 v súpise vôbec neuvádzali. V oboch týchto sídlach bol do súpisu zhodne uvedený len 1 sedliak.

Tento nízky počet zdanených môže byť aj odpoveďou na dôvod absencie týchto zrejme len menších osád v súpise z roku 1715. V uvedenom období mohli byť sídla buď ešte opustené, alebo práve znovu dosídlené, kde tunajšie obyvateľstvo bolo na istý čas oslobodené od daňových povinností.

Zaujímavou kategóriou sú sídla, v ktorých oba súpisy nezaznamenali žiadnych sedliakov a želiarov, ale len slobodníkov. Takéto sídla boli na území Zvolenskej stolice len dve a to Môťová a Hrochoť. V roku 1715 bolo v Môťovej zapísaných 46 slobodníkov. V roku 1720 o viac ako polovicu menej, len 20. V Hrochoti ich bolo v roku 1715 len 22 a v roku 1720 naopak viac – 24 slobodníkov. Zdá sa, že uvedení slobodníci sú reliktom organizácie kráľovských poľovníkov z čias stredoveku. Okrem týchto dvoch dedín žili podľa oboch súpisov slobodníci tiež v Ponikách, Podkoniciach, Badíne a Rybároch. V týchto sídlach však popri nich žilo aj obyvateľstvo patriace do iných sociálnych skupín.

Sídla uvedené v súpisoch v rokoch 1715 a 1720 celkom určite nezachytávajú všetky sídla ležiace na území Zvolenskej kotliny. Súpisy z tohto dôvodu nemožno považovať za verný obraz osídlenia na začiatku 18. storočia. Na druhej strane ich však možno využiť ako vhodné východisko pre takúto rekonštrukciu osídlenia.

Vzhľadom na fakt, že v roku 1720 je v daňovom súpise zaznamenaný iba Dolný Rakytovec vieme, že naďalej existoval aj Horný Rakytovec. Ten mohol byť od daní oslobodenou osadou, alebo mohol byť chápaný ako súčasť v bezprostrednej blízkosti ležiaceho Dolného Rakytovca.⁸¹ V mladších písomných prameňoch sa popri Dolnom, naďalej uvádza aj Horný Rakytovec. V roku 1781 sa oba uvádzajú ako *locus curialis*.⁸² Nejaké panské sídlo (zrejme kúriu) tu dokladá aj najstaršia katastrálna mapa.⁸³

Z podobných dôvodov zrejme neboli do oboch súpisov na začiatku 18. storočia zaradené ani Iliaš (Horná Peťová) a Dolná Peťová. Obe sa v roku 1781 uvádzajú ako *pagus curialis*.⁸⁴ Obe dediny zrejme z dôvodu ich nezdanenia nenachádzame ani v portálnych súpisoch z priebehu celého 17. storočia. Zriedkavejšie sa v portálnych súpisoch zo 17. storočia objavuje aj dedina Hronsek. V portálnom súpise z roku 1609 ju evidujeme ešte pod

⁸¹ Naposledy evidujeme Horný Rakytovec v úradných štatistikách v stoličnom portálnom súpise z roku 1635.

⁸² Archív Biskupského úradu a diecézy v Banskej Bystrici (ďalej Archív BÚ BB), Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Radvanensis, 1781, CV č. 9.

⁸³ ÚAGK, Katastrálna mapa Horného a Dolného Rakytovca z roku 1860.

⁸⁴ Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Radvanensis, 1781, CV č. 9 a Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Badinensis, 1781, CV č. 9.

menom *Czyklafalva*.⁸⁵ V roku 1635 sa uvádza už pod menom *Garanszék*.⁸⁶ So všetkými 3 sídlami sa bežne stretávame aj v iných písomnostiach zo 17. storočia.⁸⁷ Je teda celkom isté, že všetky 3 dotvárali sídelnú sieť Zvolenskej kotliny aj na začiatku 18. storočia.

Ďalšie sídlo Ponická Lehôtka ležalo v bezprostrednej blízkosti Poník, takže preto mohlo byť počas úradnej evidencie chápané, podobne ako je tomu aj dnes, ako jeho prirodzená súčasť.⁸⁸ Nezdanená bola v čase celokrajinských súpisov, zrejme ešte len krátku dobu existujúca Trhanová.⁸⁹ Od daňového zaťaženia boli oslobodení aj obyvatelia hutníckych sídel Moštenica a Ponická Huta. Druhá menovaná sa pritom začala formovať práve v čase regnicolárnych súpisov. Nové sídlo vzniklo v chotári Poník, kde sa nachádzali železorudné bane. Pri nich vznikla v roku 1718 slovenská pec a hámor, ktoré však už v roku 1732 nahradila nová vysoká pec na výrobu železa.⁹⁰ Okolo nej sa utvorila pôvodne špecializovaná hutnícka osada Ponická Huta.

Keďže súpisy z rokov z 1715 a 1720 sú daňové súpisy nemohli sem byť zaradené hrady, ktoré takisto dotvárajú sídelnú štruktúru krajiny. Okrem mesta Zvolen, ktoré bolo slobodným kráľovským mestom, neboli do súpisov zaradené ani podhradské osady. V prípade hradu Vigľaš sa do súpisov nedostala rovnomená podhradská osada. V prípade hradu Ľupča bola takouto podhradskou osadou obývanou prevažne služobníctvom hradu Ľupčianska Ulica, ktorá bola v tomto čase územne úplne zrastená s Ľupčou.⁹¹

Po prvýkrát ju ako samostatnú osadu uvádza urbár Ľupčianskeho panstva z roku 1663 pod menom *Possessio Ulicza*.⁹² Sídlo zrejme nemalo vlastnú samosprávu, lebo na rozdiel od ostatných obcí zaradených do urbára sa v tomto sídle neuvádzal jej richtár. Z povinností uvedených v urbáre je zrejme, že obyvatelia mali vykonávať rozličné služby pre hrad a panský pivovar. Nachádzal sa tu tiež mlyn, nakoľko urbár uvádza aj povinnosti tunajšieho mlynára. Zo súpisov majetkov Ľupčianskeho panstva z rokov 1670 a 1672, kde sa spomína ako *Possessio Uliczka* vieme, že obec bola priamou pertinenciou hradu a mala už svojho vlastného richtára (judici Martino Koren).⁹³

Okrem vyššie spomenutých sídel v oboch súpisoch absentujú aj niektoré menšie osady. Už od stredoveku vo Zvolenskej kotline existovali menšie osady Duby a Trebuľa, ktoré sa postupne premenili na majere. Osada Duby sa prvýkrát ako prédiu uvádza v roku 1656, kedy sa oň sporili Gašpar Gyurky a vdova Matúša Bezegha Judita Dubeczyová.⁹⁴ Koncom 17. storočia vieme aj o existencii majera Hrádok (allodium seu castellum Hradek, locus allodiumque Hradek, villa allodiumque Hradek), ktorý sa spomína ako sporný majetok medzi Čačinom (v tom čase súčasť esterházyovského vigľašského panstva) a Tomášom Benickým (v tom čase mu patrili obe Mičíné a Môlča). Možno predpokladať, že ten teda

⁸⁵ MOL, A 2679, Dicatoris Regestrum Comitatus Zolien 1609 (vo fotobierke HÚ SAV v Bratislave).

⁸⁶ MOL, A 2679, Connumeratio Portarum Comitatus Zolien. Anni 1635 (vo fotobierke HÚ SAV v Bratislave).

⁸⁷ ŠA BB, ZZ, Litteralia privatorum, inv. č. 9, 17, 206, 218, 264, 311.

⁸⁸ Naposledy evidujeme Ponickú Lehôtku v úradných štatistikách v stoličnom portálnom súpise z roku 1622.

⁸⁹ ALBERTY, J.: Obdobie feudalizmu. In: *Novohrad : Regionálna vlastivedná monografia 2/1 Dejiny*. Martin, 1989, s. 195.

⁹⁰ HAPÁK, P.: *Dejiny železiarskeho priemyslu na Slovensku*. Bratislava, 1962, s. 12.

⁹¹ Osobitne vymedzená v rámci mestečka Ľupča sa pod názvom *Plateary* uvádza v stoličnom daňovom súpise domov z roku 1598.

⁹² MARSINA, R. – KUŠÍK, M. (eds.): *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II. (XVII. storočie)*. Bratislava, 1959, s. 309.

⁹³ MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 10 a 17.

⁹⁴ ŠA BB, ZZ, Litteralia privatorum, inv. č. 114.

ležal niekde v blízkosti spoločnej hranice Čáčina s Dolnou Mičinou, alebo Môlčou. Sedria Zvolenskej stolice napokon rozhodla spor o tento majetok v prospech Tomáša Benického. V mladšom období na konci 18. storočia máme doloženú existenciu aj ďalších takýchto majerov. Vznik niektorých z nich preto možno oprávnené predpokladať už v skoršom období.

Osídlenie kotliny napokon v tomto období dotvárali aj rôzne mlyny, pily a prístrešné hostince. Odrátajúc takéto samoty, lazy na území Vígľašského panstva, ale aj hrady, dospievame k záveru, že na území Zvolenskej kotliny ležalo v druhom decéniu 18. storočia spolu 66 sídel (slobodných kráľovských miest, mestečiek, dedín a osád). Ak k nim prirátame aj 3 známe majere Duby, Trebuľa a Hrádok dospievame k celkovému počtu 69 známych sídel.⁹⁵

V porovnaní so stavom na konci 16. storočia teda pribudlo minimálne 5 nových sídel (Detva, Ľupčianska Ulica, Trhanová, Ponická Huta a majer Hrádok). Keďže nebudlo žiadne sídlo, možno teda v sledovanom období hovoriť o miernom prírastku sídel. Avšak nemožno zabudnúť na formujúce sa kopaničiarske osídlenie, v rámci ktorého jednotlivé sídla nevieme na základe písomného materiálu kvantifikovať. Skutočný prírastok sídel bol preto ešte vyšší. Na základe údajov, ktoré máme k dispozícii dospievame k záveru, že priemerná hustota osídlenia kotliny na začiatku 18. storočia dosahovala hodnotu takmer 11 sídel na 100 km² a priemerná stredná vzdialenosť medzi sídlami bola 3 km.

Zmeny osídlenia do konca 18. storočia

V nasledujúcom období pokračovala predovšetkým kopaničiarska kolonizácia na okolí Očovej a Detvy. Z roku 1722 sa zachovala inventúra poddaných z Očovej, v ktorej sa eviduje aj viacero kľovísk, či kopaníč. Uvedený súpis evidoval až 21 poddaných z Očovej, ktorí mali okrem urbárskej pôdy aj vyklčované role s výmerou asi 15,6 ha a 13 poddaných, ktorí mali vyklčované lúky s výmerou cca 9,8 ha.⁹⁶ V chotári Očovej máme v roku 1748 doloženú existenciu nového sídla Dubravy (Dubrawa).⁹⁷ V roku 1756 máme v kanonickej vizitácii Očovej v chotári dediny doložené ďalšie dve nové sídla (Želobudzu a Holcov majer). Obe tieto sídla sa spomínajú v súvislosti s cestami, ktoré k nim vedú (via do Zelobuzeg, viam quo ducit ad Allodia Holleciana).⁹⁸ Okrem toho sa tu spomínajú v súvislosti s vymedzením cirkevných majetkov aj nejaké pozemky, na ktorých máme v neskoršom období doložené menšie kopaničiarske sídla. Ide predovšetkým o lokality Breziny, Bugárová, Bujačia a Trpín.

V obvode farnosti Veľká Slatina kanonická vizitácia z roku 1756 uvádza až 3 nové sídla – Kalinku, Klokoč a Stožok. Len posledne menované, ktoré sa uvádza spolu s Klokočom (Klokocs et Sztosok) však ležalo na území Zvolenskej kotliny. Klokoč a Kalinka ležali už tesne za jej hranicou. Spomínaný Stožok bol v roku 1756 ešte len malou osadou, lebo aj spolu s Klokočom žilo v oboch sídlach len okolo 70 obyvateľov (50

⁹⁵ J. Žudel na mape osídlenia k roku 1720 uvádza na území Zvolenskej kotliny 61 sídel. V porovnaní s rokom 1598, kedy uvádza taktiež 61 sídel, pribudli sídla Detva a Závada a naopak neopodstatnene vypadli sídla Zolná a Tri Duby. Porovnaj: ŽUDEL, J.: Osídlenie v roku 1720. In: *Atlas SSR*. Bratislava, 1980, s. 118-119, č. 30.

⁹⁶ ALBERTY, Dejiny obce, s. 46.

⁹⁷ ŠA BB, Matrika r. k. farnosti Detva, Matricula Baptisatorum 1718 – 1792.

⁹⁸ Archív BÚ BB, Visitatio Omnium Ecclesiarum et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis Anno Domini MDCCLVI, CV č. 8.

katolíkov a 20 nekatolíkov).⁹⁹ V prípade detvianskej farnosti sa mená žiadnych filií nedozvedáme. Zaujímavá však je informácia o počte obyvateľov. Ich počet, do ktorého boli zahrnutí zrejme už aj osadníci okolitých menších kopaničiarskych sídel, sa odhadoval na 3600 obyvateľov.

Spomínaná kanonická vizitácia z roku 1756 uvádza už aj existenciu rybárskych kúpeľov (dnešný Sliach). Tie sa tu ešte nepomenované uvádzajú aj spolu s nejakým majerom (Duorum Comitum Alodiatura et Thermis) ako samostatná filia hájnickej farnosti.¹⁰⁰ To, že kúpele vystupujú ako filia je dokladom, že sídlo bolo v tomto čase už trvalo osídlené.¹⁰¹ Majer, ktorý sa spomína spolu s kúpeľmi možno identifikovať ako majer Trebuľa ležiaci v neďalekom chotári Hájník. Druhý majer Duby vizitácia uvádza len jednoduchým označením *Alodiatura* ako samostatnú hájnickú filiu.

V súvislosti s podporou rozvoja sklárskeho priemyslu zo strany majiteľov Vígľaškého panstva Esterházyovcov bola v 2. polovici 18. storočia vo východnej časti chotára Detvy, ležiacej už mimo územia Zvolenskej kotliny, založená nová sklárska huta. Zmluva o jej založení bola spísaná v roku 1761.¹⁰² V tom istom roku bola huta aj postavená a do tohto roku možno položiť aj počiatky pri nej ležiacej osady Detvianska Huta (Miklósfalva).¹⁰³

V 2. polovici 18. storočia máme v matrikách Detvy prvýkrát doloženú aj existenciu ďalších menších kopaničiarskych sídel, resp. názvov oblastí s viacerými menšími roztratenými sídlami. K roku 1774 ich nachádzame doložených len na území Zvolenskej kotliny hneď niekoľko. Osadníci, ktorí v tomto roku nahlasovali matrikárovi narodenie svojich detí, uviedli ako miesto svojho bydliska Slanec (Slanecs), Piešť (Pesta), Kriváň (Kriván), Korytárky (Koritarky, z Koritarok) a Pepkovo (Pepkova). Ešte do konca 18. storočia je v matrikách doložená aj existencia menších sídel Husová (1775 – Hussova), Riečka, resp. Riečky (1790 – z Rieček, Det Ricska, Det Riecska), Zlatnô (1790 – Det Zlatno), Krivec (1790 – Det. Kriwcoch) a Krné (1796 – Krno).¹⁰⁴ Vo všetkých uvedených prípadoch ide pravdepodobne o najstaršie doložené zmienky o existencii týchto sídel.

Vznik týchto nových sídel sa iba čiastočne odrazil aj pri zostavení tzv. Tereziánskeho lexikónu sídel Uhorska vyhotovenom z podnetu panovníckeho dvora v roku 1773.¹⁰⁵ Okrem niektorých výnimiek (išlo najmä o menšie sídla, ktoré sa práve v tomto čase začali objavovať v matrikách Detvy) tu boli zaznamenané takmer všetky sídla ležiace na území Zvolenskej kotliny. Z nových sídel ležiacich na území kotliny sa tu objavili Dúbravy

⁹⁹ V slatinskej farnosti sa po dlhšom čase navyše ako filia objavuje aj podhradská dedina Vígľaš. Porovnaj: Archív BÚ BB, Visitatio Omnium Ecclesiarum et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis Anno Domini MDCCLVI, CV č. 8.

¹⁰⁰ Archív BÚ BB, Visitatio Omnium Ecclesiarum et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis Anno Domini MDCCLVI, CV č. 8.

¹⁰¹ Kúpele okolo už od stredoveku dobre známych liečivých vôd tu vznikli pravdepodobne už skôr. Matej Bel spomína thermae Ribarienses v súvislosti s liečebnými procedúrami už k roku 1708. – BEL, M.: Zvolenská stolica : Oddiel o prírode. In: Matej Bel slovenský geograf. Bratislava, 1984, s. 163.

¹⁰² ŽILÁK, *Sklárne na Podpoľaní*, s. 13.

¹⁰³ V historických prameňoch vystupuje väčšinou pod názvom *Miklósfalva* alebo *Miklós Hutta*, ktorý mal pripomínať meno majiteľa Vígľaškého panstva z obdobia jej založenia.

¹⁰⁴ Zo sídel ležiacich mimo kotlinu navyše tiež Komárno (1786 – Komarno) a Žabica (1790 – Zabicso) ležiace pri Detvianskej Hute. Podľa: ŠA BB, Matrika r. k. farnosti Detva, Matricula Baptisatorum 1718 – 1792; kniha zomretých 1723 – 1794; kniha pokrstených 1792 – 1825.

¹⁰⁵ *Lexicon Universorum Regni Hungariae locorum populosorum*. Podľa: *Magyarország helységekinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*. Budapest, 1920, s. 305-308. Uvedený lexikón so zameraním na výskum etnicity obyvateľstva spracoval A. Petrov. Pozri: PETROV, A.: *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha, 1924.

(Dubrava) ležiace v chotári Očovej a taktiež sídlo Stožok (Stozok). Okrem nich lexikón ako samostatné sídlo uvádzal aj Zvolenské Podhradie (Zolyon Várallya).

V lexikóne sa osobitne pri každom sídle uvádzalo aj o aký typ sídla ide. Keďže slobodné kráľovské mestá lexikón neevidoval, u jednotlivých sídel sa uvádzalo len či ide o mestečko (oppidum), alebo dedinu (pagus). Na území Zvolenskej kotliny boli do kategórie mestečiek zaradené iba Ľupča, Radvaň a Veľká Slatina. Ostatné sídla, vrátane Poník, lexikón evidoval ako dediny.

U všetkých skúmaných sídel sa ako dominantná reč obyvateľstva uvádzala slovenčina (Lingva Slavonica). V prípade kolónky o príslušnosti k cirkvi, resp. vyznaní miestneho farára, sa v prípade Zvolenskej kotliny zisťovala len príslušnosť ku katolíckej, alebo evanjelickej cirkvi a. v. Evanjelické vyznanie sa v rámci celej stolice pritom uvádzalo len v Hronseku a na Ostrej Lúke, kde stáli evanjelické artikulárne kostolíky. U všetkých ostatných sídel sa uvádzalo katolícke vyznanie. Z uvedeného je jasné, že zaznamenaný stav neodrážal verne vierovyznanie obyvateľstva.

Napokon si lexikón všimol aj fakt, či sa v jednotlivých sídlach nachádzal učiteľ, resp. škola. Ich prítomnosť bola doložená v Badíne, Čeríne – Čačíne, Detve, Dúbravici, Hájniskoch, Hronseku, Kováčovej, Kráľovej, Kynceľovej, Lieskovci, Lučatíne, Lukavici, Ľupči, Majeri, Dolnej aj Hornej Mičinej, Môlči, Môťovej, Nemciach, Očovej, Oravciach, Podkoniciach, Podlaviciach, Ponikách, Povrazníku, Priechode, Radvani, Rudlovej, Rybároch, Sásovej, Selciach, Senici, Sielnici, Strelníkoch, Šalkovej, Sv. Jakube, Veľkej Lúke, Veľkej Slatine a Vlkanovej. Uvedené sídla predstavovali prevažnú väčšinu sídel na území kotliny zaradených do lexikónu.

V rokoch 1784 – 1785 za vlády cisára Jozefa II. prebehlo na území Uhorska prvé sčítanie obyvateľstva. V nasledujúcich 2 rokoch sa pokračovalo v stálej evidencii obyvateľstva. Na základe výsledkov tejto Jozefskej evidencie z roku 1787 si môžeme urobiť nielen obraz o stave osídlenia Zvolenskej kotliny, ale máme možnosť porovnať tiež veľkosť jednotlivých sídel v tomto období. Počas sčítania, resp. nadväzujúcej evidencie, sa sledoval rovnako počet obyvateľov, ako aj počet domov v rámci jednotlivých sídel.¹⁰⁶

Z hľadiska počtu obyvateľov bolo najväčším sídlom na území kotliny mesto Banská Bystrica, kde žilo 5041 obyvateľov. Ako druhé najväčšie sídlo vystupuje dedina Detva, ktorá mala podľa evidencie obyvateľstva až 4332 obyvateľov. Tretím najľudnatejším sídlom bola Očová s 1848 obyvateľmi. Vysoký počet v oboch týchto dedinách vysoko prevyšoval aj počet obyvateľov v tunajších mestách a mestečkách. Tu je však potrebné upozorniť na fakt, že do počtu obyvateľov uvedených sídel bolo započítané aj obyvateľstvo žijúce v roztratených sídlach v chotároch oboch obcí. Len pre porovnanie možno uviesť, že mesto Zvolen malo 1695 a Ľubietová 1280 obyvateľov. Najväčším mestečkom bola Veľká Slatina s 1359 obyvateľmi. Naopak najmenším spomedzi mestečiek bola Ľupča, kde bolo zaevidovaných 977 obyvateľov. Súčasťou intravilánu Ľupče však bola aj samostatne evidovaná obec Ľupčianska Ulica, kde v tomto čase žilo ďalších 224 obyvateľov.

Najmenšími z hľadiska počtu obyvateľov boli Horný Rakytovec (34 obyvateľov), Tri Duby (39) a Dolná Peťová (57). Medzi menšie sídla patrila pravdepodobne aj Závada, ktorej

¹⁰⁶ Jozefskú evidenciu obyvateľstva na území Zvolenskej stolice spracoval v prehľadnej materiálnej štúdii J. Gindl. Pozri: GINDL, J.: Obyvateľstvo Zvolenskej stolice vo svetle úradnej štatistiky z roku 1788. In: *Historický sborník kraja III*. Banská Bystrica, 1967, s. 90-106. Vo svojej práci sa dopustil niekoľkých menších, ale aj väčších chýb (napr. chybné odpísané údaje za Hronsek, či chybné označenie sídla Zvolenské Podhradie ako Zvolen, Starý Hrad). Jeho chyby preto bolo potrebné korigovať štúdiom pôvodného materiálu evidencie: ŠA BB, Turčiansko-Zvolenská župa 1786 – 1790, Evidencia obyv. 1787, Inv. č. 130, 131, škatuľa č. 49.

presný počet obyvateľov nepoznáme nakoľko bol uvedený v súčte aj spolu s blízko ležiacimi dedinami Čačín a Čerín.¹⁰⁷

Celkovo na území kotliny žilo v tomto období 35 797 obyvateľov.¹⁰⁸ Odrátajúc netypické dediny Detva a Očová predstavoval priemerný počet obyvateľov pripadajúcich na jedno vidiecke sídlo hodnotu okolo 290 obyvateľov. Najviac sa k tomuto priemeru približovala Kremnička so svojimi 282 obyvateľmi.

Pri sledovaní veľkosti jednotlivých sídel na základe kritéria počtu domov dospievame k podobným výsledkom. Najviac domov mala Banská Bystrica (467). Len o 4 domy menej mala podľa evidencie z roku 1787 Detva. Tunajších 463 domov sa však nenachádzalo iba v samotnom intraviláne Detvy, ale aj na samotách a vieskach jej rozsiahleho chotára. Tretím najväčším sídlom na základe tohto kritéria bol Zvolen so svojimi 264 domami. Jednotlivé mestecká počtom domov prevyšovala Očová, kde bolo aj so započítanými lazmi na okolí spolu 200 domov. Najväčším spomedzi mestečiek bola Veľká Slatina, kde bolo 170 domov.

Najmenšími sídlami z pohľadu počtu domov boli Horný Rakytovec (5 domov), Tri Duby (6), Dolná Peťová (9) a Dolný Rakytovec, ktorý mal rovnako len 9 domov. Medzi menšie sídla však patrila pravdepodobne aj Závada, keďže bola najmenším spomedzi 3 sídel (spolu s Čačínom a Čerínom), v rámci ktorých bol dokopy zaevidovaný počet 31 domov.

Na území kotliny bolo spolu 4320 domov.¹⁰⁹ Priemerné vidiecke sídlo neberúc do úvahy Detvu a Očovú s množstvom roztratených sídel ležiacich v ich chotároch malo 36 domov. Najviac sa takémuto priemernému sídlu z hľadiska počtu domov podobali Dolná Mičina (38 domov), Rybáre (38) a Vlkanová (34).

Jednotlivé sídla ležiace na území kotliny boli rozdelené do 4 kategórií. Do kategórie mesto (Stadt) patrili Banská Bystrica, Ľubietová a Zvolen. Kategóriu mestečko, či presnejšie trhové mestečko (Markt) tvorili Ľupča, Poniky, Radvaň a Veľká Slatina. Všetky ostatné sídla boli zaradené do kategórie dedina (Dorf). Štvrtá kategória majer (Praedium) sa uvádzala iba u sídel Horného slúžnovského okresu, kde však do tejto kategórie nebolo zaradené žiadne z tunajších sídel.

Kanonické vizitácie, ktoré vykonal v roku 1781 prvý banskobystrický biskup František Berchtold rozdeľujú dediny na poddanské, či doslovne sedliacke (pagus colonialis) a kuriálne (pagus curialis). Prevažná väčšina dedín patrila medzi dediny poddanské. Ako kuriálne sa brali dediny Vígl'aš, Dolná Peťová, Iliaš, Dolný a Horný Rakytovec. Pri dedinách Klokoč a Stožok, ktoré spolu predstavovali jednu fíliu sa uvádzalo, že ide o *villae extirpatitiae curiales*. Napokon z jednej polovice kuriálna a z druhej sedliacka bola Kráľová a Kremnička. Hrochoť bola jediným sídlom kde vizitácia uvádzala, že ide o privilegovanú dedinu.¹¹⁰

V blízkosti viacerých sídel sa na miestnych potokoch nachádzali rôzne menšie výrobné zariadenia, ktoré využívali vodnú energiu. Takými boli predovšetkým mlyny, pily, stupy, huty, vysoké pece, valchy, brúsiarne, či papierne. Prehľadne, hoci nie úplne, sú uvedené objekty znázornené na mapových listoch 1. vojenského (tzv. Jozefského) mapovania.¹¹¹

¹⁰⁷ Počas kanonickej vizitácie mičinskej farnosti v roku 1781 sa Závada neuvádzala ani ako jej samostatná fília. – Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Felső Mitsinensis, 1781, CV č. 9.

¹⁰⁸ Do celkového počtu obyvateľov sme nezaráтали obec Trhanovú (Podkriváň), ktorá neležala vo Zvolenskej stolici.

¹⁰⁹ Uvedený počet nezahŕňa obec Trhanová (Podkriváň), ktorá ležala na území Novohradu.

¹¹⁰ Archív BÚ BB, Kanonické vizitácie konané biskupom F. Berchtoldom v roku 1781, CV č. 9.

¹¹¹ Österreichisches Staatsarchiv (ďalej ÖStA) – Kriegsarchiv Wien, Josephinische Landesaufnahme, Collone XIV – Sectio 9. Taktiež: *Az első katonai felmérés*. Budapest, 2004 (DVD).

Klasické mlyny na mletie obilia sa podľa týchto máp nachádzali priamo v mestečku Veľká Slatina, v dedine Kynceľová a v blízkosti dedín Senica, Selce (2 mlyny), Priechod (2 mlyny), Skubín, Môlča, Dolná Mičiná, Horný Rakytovec, Badín, Sielnica, Veľká Lúka, Lukavica, Sampor, Zolná a Lieskovec. Pri Zvolene bol jeden mlyn znázornený na Hrone a druhý na Neresnici už na južnej hranici kotliny, ďalší pri Vígľaši pod hradom a napokon 2 mlyny sa nachádzali na rieke Slatine neďaleko Detvy.

V okolí Banskej Bystrice a Radvane pracovalo aj niekoľko prachárskych mlynov, či skôr stúp, ktoré slúžili na výrobu pušného prachu. Tieto sa koncentrovali v 3 dolinách v blízkosti týchto sídel. V Laskomerskej doline sa nachádzali 3 stupy, v spodnej časti Tajovskej doliny 2 stupy a nakoniec v dolnej časti Malachovskej doliny až 8 takýchto stúp. Sklad pušného prachu (Pulver Magazin) sa nachádzal medzi Banskou Bystricou a Podlavicami.

Píly na vodný pohon sa nachádzali pri Badíne a tiež neďaleko Detvy. Brúsiareň sa nachádzala na Tajovskom potoku v blízkosti Banskej Bystrice. Okrem týchto výrobných zariadení fungovali v tomto období medzi dedinami Kostiviarska a Sv. Jakub aj papierenský mlyn a valcha. Huta sa nachádzala poniže dediny Moštenica. Vysoká pec stála pred Ľubietovou. Druhá stála v lokalite Ponická Huta, hoci na mape tu je znázornený len železný hámor.

Mimo obecných intravilánov sa v minulosti stavali aj tehelne. Tie boli postavené hlavne pri mestách vzhľadom na tunajšiu väčšiu spotrebu tehál. Na mapách 1. vojenského mapovania ich nachádzame pri Banskej Bystrici, Zvolene, Veľkej Slatine, ale tiež na juhozápadnej hranici kotliny pri ceste z Kováčovej do Budče.

Pre pocestných slúžili prístenné hostince, ktoré sa nachádzali na všetkých dôležitých komunikáciách. Na cestách z Banskej Bystrice bol na pol ceste do Kremnice takýto hostinec v blízkosti sedla Tri Kríže (doposiaľ existuje), na ceste do Turca v Hornom Harmanci a na ceste do Liptova v lokalite Podštúrec. Na území samotnej kotliny sa nachádzali 2 prístenné hostince pri hlavnej ceste z Banskej Bystrice smerom na Zvolen. Prvý, neskôr známy ako Čierne Blato sa nachádzal neďaleko Dolného Rakytovca. Druhý stál v sídle Tri Duby. Za ním na tej istej ceste už na hranici kotliny bol hostinec neskôr známy pod menom Stráže. Na ceste z Banskej Bystrice do Hornej Mičinej sa nachádzal hostinec v polohe Pri Kríži. Napokon na hranici s Novohradom sa nachádzal prístenný hostinec Kriváň.

Kartografické pramene nám dobre znázorňujú už aj polohu majerov. Dva pri sebe ležiace majere sa nachádzali vo vrchovinej časti kotliny medzi Vlkánovou a Dolnou Mičinou. Majer sa nachádzal tiež pri Lukavici. Medzi sídlami Sielnica, Kováčová a Hájniky ležal majer Trebul'a. Ďalší sa nachádzal východne od Ľubietovej a Strelník už za hranicou Zvolenskej kotliny.

Predovšetkým okolo Vígľaša a Detvy sú na vojenských mapách zakreslené už aj roztratené laznicke sídla pomenované súhrnne ako *Wiglescher und Detwaescher Pusten*, resp. *Detwaer Puszten*. Konkrétne názvy týchto menších sídel mapy 1. vojenského mapovania nezachytávajú. Okrem spomínaných detvianskych matrík, len v kanonickej vizitácii Očovej z roku 1781 sú medzi fíliami tunajšej farnosti uvedené aj *Villula Dubrava*, *Huszova*, *Allodia Minorum Holecz*, *Dominale item in Hainikova*, *et in Želobuz*. Okrem týchto 5 sídel sa medzi tunajšími fíliami uvádzajú aj domčeky ležiace v Bujačej a Bugárovej (Domuncula in Bujacsa, Bugarova).¹¹²

¹¹² Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Ocsoviensis, 1781, CV č. 9.

Zmeny osídlenia do polovice 19. storočia

Ešte ani na konci 18. storočia nebolo osídľovanie Zvolenskej kotliny ukončené. Na samotnom začiatku 19. storočia boli položené základy neskoršej Hriňovej. Tá vznikla okolo ďalšej sklárskej huty postavenej na území Vigľašského panstva v chotári Detvy. Zmluva o výstavbe tejto sklárne bola uzatvorená v roku 1801.¹¹³ Už na konci roku 1803 bola jej stavba dokončená a v priebehu roku 1804 prebiehala aj výstavba obytných domov pre tunajších sklárov.¹¹⁴ Ako osada sklárov teda vznikla posledná obec na území Zvolenskej kotliny pomenovaná podľa mena lesnej časti, či presnejšie doliny kde stála – Hriňová. Už v roku 1805 sa osada *Hrinyova* prvýkrát spomína v matrike pokrstených farnosti Detvy.¹¹⁵ V tom istom roku sa uvádza tiež v kanonickej vizitácii farnosti v Detve ako jej filia aj s poznámkou, že ide o práve založené sídlo pri sklárni (*Novissime erecta est insuper Ustrina Vitriaria in Valle Hrinyova*).¹¹⁶ Sídlu malo už v tomto čase 100 obyvateľov a od svojej matkocirkvi bolo vzdialené na 3 hodiny pešej chôdze.

V blízkosti sklárne boli postupne vybudované aj ďalšie dôležité objekty nevyhnutné pre fungovanie sklárskej huty, ale aj pre život miestnych obyvateľov. Takto tu vznikla stupa na drvenie kremeňa, brúsiareň a salajkáreň, v ktorej sa spracovával popol na potaš, tzv. salajku. Celý tento výrobný komplex, ktorý tvoril pôvodnú Hriňovú stál v úzkej doline Slatiny powyše dnešnej Hriňovej.¹¹⁷ So súčasným mestečkom má teda toto sídlo spoločné iba svoje meno. Povýše Hriňovej stál aj múčny mlyn pracujúci na jeden kameň. Poniže Hriňovej sa vybuďovali 3 pily na vodný pohon a valcha. Na odbočke z doliny Slatiny na Skalisko, na mieste kde stála prostredná píla a valcha stál aj dom horára (*Mislivecky dom*, *Kvarter Sylva Custodio*), pri ktorom bol postavený kostol Narodenia Panny Márie. Práve na tomto mieste neskôr vznikla nová Hriňová.¹¹⁸

Nadalej dynamicky sa rozvíjal predovšetkým podpoliansky región Detvy. Ten najväčší rozvoj región zažíval hlavne v 2. polovici 17. a 1. polovici 18. storočia. Svedčí o tom predovšetkým rýchly nárast počtu tunajších osadníkov. Kým počas Bartókovej kanonickej vizitácie v roku 1657 sa počet obyvateľov Detvy odhadoval na 800 obyvateľov, o storočie neskôr, v kanonickej vizitácii ostrihomského kanonika Jozefa Battyána v roku 1756, sa ich počet odhadoval už na 3600.¹¹⁹ O niekoľko rokov neskôr bolo v roku 1781 v Detve a jej okolí podľa odhadu už 3700 obyvateľov a ďalších 300 žilo v Detvianskej Hute, ktorá vznikla krátko predtým na území veľkého detvianskeho chotára a ako filia patrila pod detviansku farnosť.¹²⁰ Presnejší údaj o počte obyvateľov máme k dispozícii z materiálu Jozefskej evidencie obyvateľstva, podľa ktorého v Detve a jej okolí (bez Dúbrav a Stožku,

¹¹³ ŽILÁK, *Sklárne na Podpolaní*, s. 21.

¹¹⁴ ŽILÁK, *Sklárne na Podpolaní*, s. 22.

¹¹⁵ ŠA BB, Matrika r. k. farnosti Detva, kniha pokrstených 1792 – 1825.

¹¹⁶ Archív BÚ BB, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis*, 1805, CV č. 11 a.

¹¹⁷ V roku 1824 sa začala aj výstavba hriňovskej filiálnej sklárne v Skalisku (uvádza sa aj pod názvom Slanec). Táto najnovšia sklárňa na území Detvy ležala v doline potoka Skalisko mimo územia Zvolenskej kotliny.

¹¹⁸ Podľa máp a plánov publikovaných v práci: ŽILÁK, *Sklárne na Podpolaní*, s. 20 a 27. Taktiež: ŠA BB, Krajský súd BB, fascikel 1 a 2, Katastrálna mapa Detvy z roku 1866; ÚAGK, Katastrálna mapa Detvy z roku 1866 (neúplná). Zaujímavé je, že na mape 2. vojenského mapovania z roku 1847 je Horná píla zaznačená nad Hriňovou a nie pod Hriňovou ako je tomu už na katastrálnej mape z roku 1866. Porovnaj: *A második katonai felmérés*. Budapest, 2005. (DVD)

¹¹⁹ Archív BÚ BB, *Visitatio Omnium Ecclesiarum et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis Anno Domini MDCCLVI*, CV č. 8.

¹²⁰ Archív BÚ BB, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis*, 1781, CV č. 9.

ktoré sa uvádzali samostatne) žilo až 4332 obyvateľov v 709 rodinách.¹²¹ Podľa ďalšej kanonickej vizitácie konanej v roku 1805 tu žilo už 4974 obyvateľov.¹²²

Tento priaznivý demografický vývoj spôsobil, že na začiatku 19. storočia získala Detva štatút mestečka. Kráľovskú listinu, ktorou sa Detva povyšovala na mestečko vydal na konci roku 1811 cisár František. Predstavitelia Zvolenskej stolice prijali Detvu medzi mestecká až na stoličnom zasadnutí v roku 1813.¹²³ Spolu s povýšením na mestečko získala Detva aj právo konať 4 výročné jarmoky a pravidelné týždenné trhy.

Aj v nasledujúcom období v priebehu 1. polovice 19. storočia počet obyvateľov Detvy a jej okolia stále rástol a v procese vývoja bolo stále aj lazničke osídlenie detvianskej oblasti. Tu vznikali aj naďalej nové poľnohospodárske samoty a viesky. Podľa schematizmu diecézy bolo v roku 1813 na okolí Detvy až 336 takýchto menších sídel – lazov (*exstirpaturis*). Počet obyvateľov žijúcich v mestečku a na týchto lazoch dosahoval podľa tohto schematizmu dokonca až 5683 obyvateľov. V tomto čase pritom bola už samostatnou farnosťou aj Detvianska Huta, takže obyvateľov celej východnej časti pôvodného detvianskeho chotára aj spolu s tunajšími lazmi a novozaloženou Hriňovou schematizmus už evidoval v rámci tejto novej farnosti.¹²⁴

Schematizmus z roku 1817 uvádzal na okolí Detvy dokonca až 367 lazov, čo predstavovalo o 31 viac ako tomu bolo 4 roky dozadu.¹²⁵ Rovnaký počet sa potom uvádzal aj v schematizmoch z rokov 1818, 1820 a 1821.¹²⁶ Až v 30. rokoch 19. storočia zaznamenávame podľa súdobej literatúry ich menší úbytok, keď na okolí Detvy sa uvádzal počet 363 lazov (szálások).¹²⁷

Napriek spomaleniu a napokon zastaveniu trendu nárastu počtu sídel na okolí Detvy, počet tunajších obyvateľov aj naďalej v priebehu 1. polovice 19. storočia neustále narastal. Tento nárast možno sledovať najmä na základe cirkevných schematizmov, kde vidíme, že v 20. rokoch 19. storočia počet obyvateľov detvianskej farnosti presiahol už hranicu 6000 obyvateľov a v 40. rokoch 19. storočia dokonca už aj hranicu 8000 obyvateľov.¹²⁸ V priebehu 1. polovice 19. storočia tu počet obyvateľov kulminoval v roku 1843, kedy na území detvianskej farnosti žilo 8445 obyvateľov. Z tohto počtu viac ako tretina (3012) pripadala na samotné mestečko a zvyšok tvorili obyvatelia žijúci na Horných kopaniciach (*Exstirpaturis Superiorib.*), v Jasenove a Slanci, Korytárkach, Kriváni, oboch detvianskych mlynoch, Piešti a Stožku.¹²⁹ Do polovice 19. storočia počet tunajších obyvateľov mierne poklesol, takže v roku 1850 žilo v celej farnosti 8063 obyvateľov, pričom v Detve samotnej to bolo už len 2223 obyvateľov.¹³⁰

Okrem vyššie uvedených sídel existujúcich v kotlinovej časti chotára Detvy patrili k významnejším aj tie, ktoré popri nich pravidelne vystupujú v matričných záznamoch. V priebehu 1. polovice 19. storočia práve v matrikách nachádzame prvé doklady o existencii

¹²¹ ŠA BB, Turčiansko-Zvolenská župa 1786 – 1790, Evidencia obyv. 1787, Inv. č. 130, 131, škatuľa č. 49.

¹²² Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis, 1805, CV č. 11 a.

¹²³ LEHOTSKÁ, Z histórie, s. 38.

¹²⁴ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXIII.* Schemnicii, 1813.

¹²⁵ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXVII.* Schemnicii, 1817.

¹²⁶ Porovnaj zbierku schematizmov z uvedených rokov uloženú v Archíve BÚ BB.

¹²⁷ FÉNYES, E.: *Magyar Országunk, hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Második kötet.* Pesten, 1837, s. 676.

¹²⁸ Porovnaj zbierku schematizmov z uvedeného obdobia uloženú v Archíve BÚ BB.

¹²⁹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXXXIII.* Neosolii, 1843.

¹³⁰ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCL.* Neosolii, 1850.

osídlenia v lokalitách Blato (1806 – Blato), Lažtek (1806 – Lasstek), Nemecká (1806 – Nemezcza), Skliarovo (1821 – Szklarovo), Majerovo (1821 – Majerovo) a Bystré (1821 – Bisztro).¹³¹

Najlepšie vidíme pestré osídlenie Detvy tvorené množstvom roztratených samôt a viesok na katastrálnej mape Detvy z roku 1866.¹³² Ak sa obmedzíme len na územie samotnej Zvolenskej kotliny tak zistujeme, že disperzné osídlenie rôzneho charakteru možno sledovať v lokalitách *Baczkou vrch*, *Bariacka*, *Barnyanovo*, *Bludou vrch*, *Budacsou vrch*, *Dancsou vrch*, *Do Blata*, *do Kurjencza*, *Dolná Liešna*, *Dolná Riečka*, *Dolnje Krivecz*, *Dolno Bisztro*, *Gajalou vrch*, *Hajalou vrch*, *Hore jamou k Ocsovanovi*, *Horná Liešna*, *Horná Riečka*, *Horna Zabicza*, *Hornje Krivecz*, *Hornje Lazi*, *Hornje Peres*, *Horno Bisztro*, *Hornuo Majerovo*, *Hroncova*, *Javoriszko*, *Korytárky*, *Kriváň*, *Krivec I. a Krivec II.*, *Krivecz nad dolnou Pjelou*, *Kuczeyka*, *Majerovo*, *Medvedou vrstok*, *Mezi kopecz*, *Mihalikovo*, *Na Blata*, *Nad horním Mlynom*, *Nad Krekánom*, *Na Pepkovo*, *Na Polianku*, *Na Priehalinu*, *na Szpustjanka*, *Nemezcza*, *Okruhelec*, *Piešť*, *Plenou laz*, *Pod csjerni vrch*, *Pod hore vrch*, *Pod Jaboriszko*, *Pod Jaszenyovo pri Pile*, *Pod Klopoto*, *pod Poidovu Szkalu*, *pod Poidy*, *Pod Szironyom*, *Pohorelcou vrch*, *Prostredná Riečka*, *Prosztrezni Krivecz*, *Rakitnuo*, *Veineczka*, *vise Hosztincza* (krivánskeho), *Za Klopoto*, *za Stozskom*, *Zapriechody*, *Zlatnô*. Čiastočne sem na východnej hranici zasahovali aj lazy v lokalite Veľký Slanec. Na severnej hranici tejto detvianskej časti kotliny ležalo menšie sídlo v polohe Dolná Chrapková.

Na území Stožku sa v tomto čase nachádzali tieto lazy: *Blochovci*, *Čelo*, *Černovci*, *Hrašovci*, *Ivaničovci*, *Jašík*, *Jašovci*, *Kratkovo*, *Krnačovci*, *Medzi chvojno*, *Mrvenica*, *Pastorcovo*, *Pod chvojno*, *Pod lipy*, *Plžíkovci*, *Šockovci*, *Výboskovci*, *Vyletělovci*. Už mimo kotliny na hranici s Ábelovou sa nachádzala veska *Sljackova* a samota *Na Brestě*.¹³³

Tretím sídlom s väčším počtom lazov vo Zvolenskej kotline bola Očová. Na území spoločného chotára Očovej a Dúbravy sa nachádzali lazy *Hronecova*, *Husová*, *Chmarova*, *Iviny*, *Pochabi lazy*, *Trnavy* (Ternava), *Zelin*, *Želobudza* (Zelubuca). V severnej časti chotára už mimo kotlinu sa nachádzalo sídlo Trpín (Terpin). Holcov majer sa v tomto období delil na dve časti, ktoré boli pomenované ako *Dolný* a *Horný dvorec*.¹³⁴

Slatinské lazy boli najmenej početné. V roku 1817 žilo na lazoch v okolí Veľkej Slatiny len 29 obyvateľov. Ani v nasledujúcich rokoch tento počet nejako výrazne nerástol. V roku 1841 sa spomína neďaleko mestečka ležiace menšie sídlo, pravdepodobne majer, Boroviny aj spolu s nejakými klčoviskami, zrejme samotami (Borowini Praed. cum Exstirp.). V roku 1850 tu žilo len 27 obyvateľov.¹³⁵ Okrem tohto ležalo v blízkosti Veľkej Slatiny aj niekoľko samôt v lokalite Krvavník. Tie, narozdiel od predošlého sídla, nachádzame aj na mape 2. vojenského mapovania.¹³⁶

Južne od Vigľaša a majera v Pstruši sa už na hranici kotliny nachádzalo niekoľko samôt, ktoré sú na mape 2. vojenského mapovania pomenované ako Vigľašské lazy

¹³¹ Zo sídel ležiacich už mimo kotlinu nachádzame v matrikách doložené aj ďalšie sídla, ktoré vznikli v chotári Detvy, a to aj napriek tomu, že väčšina z nich patrila do pôsobnosti novej farnosti Detvianska Huta. Sú to napr. Mangútovo (1806 – Mangutou), Žihľava (1812 – Zsihlava), Jasenovo (1822 – Jaszenovo), Hukava (1822 – Hucava), Uhlisko (1822 – Uhlisko), Vrchdobroč (1823 – Dobrocs). Porovnaj: ŠA BB, Matrika r. k. farnosti Detva, kniha pokrstených 1792 – 1825; kniha sobášených 1812 – 1842.

¹³² ŠA BB, Krajský súd BB, fascikel 1 a 2, Katastrálna mapa Detvy z roku 1866; resp. tiež ÚAGK, Katastrálna mapa Detvy z roku 1866 (neúplná).

¹³³ ÚAGK, Katastrálna mapa Stožku z roku 1866.

¹³⁴ ÚAGK, Katastrálna mapa Očovej z roku 1866.

¹³⁵ Porovnaj zbierku schematizmov z uvedených rokov uloženú v Archíve BÚ BB.

¹³⁶ *A második katonai felmérés*.

(Wygleser lazy). Tieto samoty mali osadnícke mená (Wyboho, Luptak, Swetlik, Howanza, Kronzoch, Virgula).¹³⁷ Trhanovské lazy sa nachádzali mimo územia Zvolenskej kotliny.¹³⁸

Napriek tomu, že najdynamickejšie sa v priebehu 1. polovice 19. storočia menilo osídlenie najvýchodnejšej časti kotliny na území Vígľašského panstva, k menším zmenám dochádzalo aj na jej ostatnom území. Tieto zmeny možno sledovať hlavne na základe poznania stavu okolo polovice 19. storočia, ktorý možno už sledovať hlavne na základe podrobného a pomerne presného kartografického materiálu (mapy 2. vojenského mapovania¹³⁹ a najstaršie katastrálne mapy tzv. stabilného katastra¹⁴⁰), ktorý možno doplniť štúdiom podrobného cirkevného schematizmu z roku 1850.¹⁴¹

Podľa týchto materiálov zistujeme, že mimo obecných intravilánov väčšinou ako samoty stáli rôzne výrobné zariadenia, majere a hostince. Takými boli napríklad mlyny, ktoré sa nachádzali pri Badíne, Bečove, Dolnej Peťovej, Dúbravici, Hornom Rakytovci (Rakytovský),¹⁴² Hriňovej, Kráľovej, Kynceľovej, Lieskovci, Lukavici, Môlči (Môlčanský), Moštenici, Očovej, Ponikách, majeri Pstruša, Rybároch, Sampore, Sielnici, Skubíne (Skubínsky), Šalkovej (Šalkovský), Veľkej Lúke. Po dva mlyny boli pri Detve (Dolný a Horný Detviánsky), Dolnej Mičinej,¹⁴³ Hrochoti, Ľupči, Selciach a Trhanovej (Dolný a Horný). Pri Zvolene stáli v tomto čase až 4 mlyny. Prvý na sever od mesta na náhone rieky Hron. Druhý bol postavený pod hradom na náhone Slatiny. Ostatné dva stáli na Neresnickom potoku. Viacero mlynov sa nachádzalo aj v Banskej Bystrici a Ľubietovej. Tieto však už ležali vo vnútri intravilánov týchto miest, takže nepredstavovali samostatné sídelné jednotky.

Píly na vodný pohon boli pri Badíne (Badínska), Dolnej Peťovej, Hrochoti, Malachove, Očovej, Priechode, Zolnej, Zvolene. Ďalšia sa nachádzala medzi Dúbravicou a Ponickou Hutou. Dve píly sa nachádzali pri Ľupči. Až 3 píly sa nachádzali na Slatine v blízkosti Hriňovej. Papierenský mlyn sa nachádzal medzi Kostiviarskou a Sv. Jakubom a pri Ľupči na začiatku doliny Driekyňa. Valcha stála pri Hriňovej.

Stupy na drvenie pušného prachu sa naďalej nachádzali v Laskomerskej, Tajovskej a Malachovskej doline. Ku skladu na pušný prach na ceste medzi Banskou Bystricou a Podlavicami pribudli ďalšie dva takéto sklady postavené na chotárnej hranici Horných Pršian a Kremničky. Každý z nich sa pritom nachádzal na území jedného sídla. Stupa na drvenie kremeňa sa nachádzala pri Hriňovej. Jedna stupa stála aj powyše Ľubietovej.

Brúsiareň stála na Slatine v Hriňovej. Tu v blízkosti Hriňovej stála aj horáreň. Ďalšie horárne okrem nej potom nachádzame v kotline už len pri dedine Čačín a na hranici kotliny pri dedine Priechod.

¹³⁷ *A második katonai felmérés.*

¹³⁸ Približne polovicu z celkovej rozlohy chotára Trhanovej predstavovali kopaničiarska orná pôda a lúky vzniknuté kľčovaním. – FÉNYES, E.: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. (podľa www.arcanum.hu/fszek/, prebraté dňa 27. 11. 2009)

¹³⁹ ÖStA – Kriegsarchiv Wien, Franziszeische Landesaufnahme, Section 39, Colonne XXXII; taktiež: *A második katonai felmérés.*

¹⁴⁰ Podľa zbierok katastrálnych máp uložených v ÚAGK; ŠA BB, fond Krajský súd BB a ŠA BB p. BB, Zbierka máp a plánov.

¹⁴¹ *Schematismus ... MDCCCL.*

¹⁴² Na katastrálnej mape Rakytoviec chýba, je však zakreslený v chotári Kremničky na Rakytovskom potoku, ktorý tvoril spoločnú hranicu medzi oboma sídlami. – ŠA BB, Krajský súd BB, Katastrálny náčrt chotára Kremničky z roku 1865.

¹⁴³ Jeden z nich (Horný) sa nachádzal priamo v dedine, druhý (Dolný) pod tunajším kaštieľom za dedinou.

Tehelne boli potrebné hlavne tam kde prebiehala intenzívnejšia výstavba. Z tohto dôvodu ich nachádzame pri Banskej Bystrici, Ľubietovej, Ľupči, Zvolene, ale aj pri majeri Pstruša neďaleko Vígľaša. Vysoká pec na tavbu železnej rudy stála pred mestom Ľubietová. Táto časť sa nazývala *Huta*. Železný hámor stál poniže Moštenice.

Hostince sa nachádzali aj v tomto období na ceste z Banskej Bystrice do Hornej Mičinej. Hneď za mestom v blízkosti Horných hrablí na zachytávanie dreva plaviaceho po Hrone sa nachádzal *Rechen W. H.* Na pol ceste medzi mestom a Hornou Mičinou bol hostinec *Na Križi* (tiež S. Crucis Diversorium). Na ceste smerom na Ľupču stál hostinec *Priboj*. Na ceste do Zvolena pri Dolnom a Hornom Rakytovci bol hostinec *Černo Blato*, poniže neho hostinec *Tri Duby*. Na pokračovaní tejto cesty smerom na Budču sa nachádzali ešte takéto hostince pri Kováčovej a druhý za Kováčovou (Straž). Ďalší hostinec na opačnom ľavom brehu Hrona stál pri ceste medzi Hronskom a Veľkou Lúkou. Tento hostinec bol známy pod menom *Platina* (v cirkevnom schematizme figuruje ako Podplatin Diversorium). Viacero takýchto hostincov sa nachádzalo aj na ceste zo Zvolena na Lučenec. V chotári Stožku sa nachádzal hostinec Zábava.¹⁴⁴ Tým posledným na území kotliny bol hostinec Kriváň medzi Detvou a Trhanovou.

Majere sa nachádzali južne od dediny Badín (Allodio na Table), 2 medzi Hronskom a Dolnou Mičinou (Géciovský a Telekyovský), ďalšie pri Dolnej Mičinej blízko tunajšieho kaštieľa, neďaleko Môlče (Malá Môlča), pri Lukavici (Ostrolúckych), v horách medzi Dolnou Mičinou a Vlkánovou (Benických), východne od Sielnice už v Kremnických vrchoch (pravdepodobne Allodio na Horach), 2 medzi Sielnicou, Kováčovou a Hájnikmi (Trebuľa a Docslina), neďaleko hostinca Stráž medzi Kováčovou a Budčou (Schirini), pri Zvolene (Bakova Jama), pri Vígľaši (Hajnikova a Pstruša), v chotári Očovej boli dva Holecovské majere (Allodiis D D. Holecz de Ocova, Holetzer M. Höfe, Holcowy Majery) a majer Želobudza. Viacero majerov sa nachádzalo aj pri Ľubietovej. Tieto však už ležali mimo kotliny v oblasti Veporských vrchov.¹⁴⁵

Netypickým sídlom bola Môlča, ktorú tvorili 3 samostatné sídelné celky (Dolná, Prostredná a Horná Môlča). Taktiež pri Ľubietovej sa nachádzalo niekoľko samostatných mimo intravilánu ležiacich miestnych častí. Okrem už spomínanej Huty boli obývané aj časti Na Močidlach, *Burgat*, Podlipa (Zur Linde) a Zábava (Zabava, Na Zabawe).

Naopak ako samostatné sídlo v tomto období vystupovali Dolné Pršany, ktoré boli úplne územne zrastené s Malachovom. Dolné Pršany ležali na pravom brehu Malachovského potoka, ktorý ich oddeľoval od dediny Malachov. Potok tu zároveň tvoril chotárnu hranicu medzi Pršanmi a Malachovom. Podobnú situáciu možno pozorovať aj v prípade Ľupče, kde ako samostatná obec stále vystupuje s intravilánom mestečka úplne zrastená Ľupčianska Ulica (Platea Dominali, Panska Ulica).¹⁴⁶ Napokon za samostatné sídlo v tomto období už možno považovať aj kúpele Sliač.

Verejnosprávne pomery

Z hľadiska začlenenia Zvolenskej kotliny do historického územnosprávneho členenia možno konštatovať, že takmer celé jej územie bolo súčasťou Zvolenskej stolice. Zvolenská

¹⁴⁴ Uvedený hostinec vystupoval aj ako filia veľkoslatskej farnosti. V cirkevných schematizmoch sa po prvýkrát objavuje v roku 1824. – *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXXIV. Neosolii, 1824.*

¹⁴⁵ Boli to napríklad majere *Buňovo, Čelina, Piwarčowie* a iné.

¹⁴⁶ Aj z hľadiska cirkevno-správneho vystupuje osobitne. V roku 1850 bola samostatnou filiou Ľupčianskej farnosti, v ktorej žilo 277 obyvateľov. – *Schematismus ... MDCCCL*, s. 53.

kotlina predstavovala jadro historického osídlenia stolice a zároveň jej najhustejšie obývanú oblasť. Mimo Zvolenskej stolice ležalo len malé územie so sídlom Trhanová (Podkriváň) na juhovýchode kotliny. Toto ako jediné zo skúmaných sídel neležalo v Zvolenskej stolici, ale na území susednej Novohradskej stolice. V rámci nej patrilo do Lučeneckého slúžnovského okresu (Processus Lossonczenzis).

Územie Zvolenskej stolice sa od stredoveku až do polovice 19. storočia delilo na 2 slúžnovské okresy – Horný (Processus Superior) a Dolný (Processus Inferior). Hranica medzi nimi prechádzala práve územím Zvolenskej kotliny, takže podobne ako rozdeľovala stolicu delila aj sídla ležiace na území kotliny. Sídla, ktoré ležali na severe kotliny patrili do Horného slúžnovského okresu a naopak sídla ležiace na juhu kotliny spadali svojou administratívnou príslušnosťou do Dolného slúžnovského okresu. Zaradenie jednotlivých sídel do konkrétnych okresov možno sledovať najmä z jednotlivých súpisov a sčítaní.

Na konci 17. storočia boli najjužnejšími obcami Horného okresu sídla Pršany, Dolný Rakytovec, Vľkanová, Dolná Mičiná, Oravce, Dúbravica, Povrazník a Šajba (Strelníky).¹⁴⁷ Všetky sídla ležiace severne od tejto línie, s výnimkou Kráľovej,¹⁴⁸ administratívne patrili do Horného okresu. Hraničnými obcami Dolného okresu na severe boli Baďín, Veľká Lúka,¹⁴⁹ Sampor, Lukavica, Čerín, Čačín a Hrochoť. Sídla ležiace južne od tejto línie boli zase administratívne zaradené do Dolného okresu.¹⁵⁰

Na začiatku 18. storočia dochádza len k malým úpravám na území slúžnovských okresov, ktorých motívom bolo zjednodušenie ich správy. Z uvedeného dôvodu došlo k začleneniu Kráľovej do Horného okresu, na území ktorého aj ležala.¹⁵¹ Túto situáciu nám potvrdzuje už celokrajinský (regnicolárny) súpis obyvateľstva z roku 1720,¹⁵² ako aj Tereziánsky lexikón sídel z roku 1773.¹⁵³

Po roku 1773 došlo k úpravám hranice deliacej oba okresy. Podľa evidencie obyvateľstva Zvolenskej stolice z roku 1787, ktorá eviduje aj príslušnosť jednotlivých sídel v rámci slúžnovských okresov, možno zachytiť priebeh týchto nových hraníc.¹⁵⁴ Podľa ich porovnania so stavom v roku 1773 vidíme, že niektoré hraničné sídla zmenili svoju okresnú príslušnosť. Z Dolného do Horného okresu boli preradené sídla Čerín, Čačín, Závada, Sebedín a Bečov. Naopak z Horného do Dolného okresu boli zase preradené oba Rakytovec, Vľkanová a Peťová (Dolná Peťová). Hraničnými obcami Horného okresu susediacimi s Dolným okresom tak boli Pršany, Kremnička, Iliaš, Sebedín, Bečov, Čerín, Čačín, Oravce, Dúbravica, Povrazník a Šajba (Strelníky). Naopak hraničnými obcami Dolného okresu susediacimi s Horným okresom tak v tomto období boli Horný a Dolný Rakytovec, Vľkanová, Dolná Peťová, Lukavica a Hrochoť.

¹⁴⁷ Podľa portálneho súpisu z roku 1696. – MOL, A 2679, Dicitio Comitatus Zoliensis Anni 1696 (vo fotobierke HÚ SAV v Bratislave).

¹⁴⁸ Kráľová pravdepodobne pre svoju historickú spojitosť so Zvolenským hradom a panstvom patrila v tomto období ešte do Dolného okresu napriek tomu, že ležala na území Horného okresu.

¹⁴⁹ Podľa stavu z neskoršieho obdobia je možné, že namiesto Veľkej Lúky by mal byť uvedený Hronsek, ktorý nebol do portálneho súpisu z roku 1696 vôbec zaradený. V roku 1773 bol Hronsek hraničnou obcou Dolného okresu. – *Magyarország helységeknek 1773-ban ...*, s. 307.

¹⁵⁰ Výnimku v tomto prípade zase predstavovala Železná Breznica (Vasbrezníčka) ležiaca už mimo kotliny, ktorá bola administratívne zaradená do Horného okresu. Dôvodom tohto stavu bol zase fakt, že tu išlo o komorské sídlo spravované Banskobystrickou banskou komorou.

¹⁵¹ Podobne tak bola na druhej strane do Dolného okresu preradená Železná Breznica.

¹⁵² SNA, mikrofilm II. C – 53, Archivum regnicolare Lad. EE no 13. Comitatus Zoliensis 1720.

¹⁵³ *Magyarország helységeknek 1773-ban ...*, s. 305-308.

¹⁵⁴ ŠA BB, Turčiansko – Zvolenská župa 1786 – 1790, Evidencia obyv. 1787, inv. č. 130, 131, škatuľa č. 49.

V nepokojnom období 16. a 17. storočia si obyvateľstvo dedín Zvolenskej stolice vytváralo tzv. sedliacku stolicu (paraszt vármegye). Tá fungovala ako spoločná domobrana, ktorá mala chrániť životy a majetok obyvateľov vidieka. Na jej čele stál sedliacky kapitán (parasztok kapitánya). Pisomné správy o takejto domobrane sa nám zachovali najmä z konca 17. a začiatku 18. storočia, kedy už pomaly táto organizácia vojenskej sedliackej samosprávy strácala svoj pôvodný význam.¹⁵⁵

Na začiatku 18. storočia sedliacka stolica na území Zvolenskej stolice pozostávala zo 4 kapitanátov. Jednotlivé kapitanáty tvorilo viacero družstiev (decuriae) zložených z 10 bojaskopných mužov. Tri spomedzi týchto kapitanátov ležali úplne, alebo čiastočne, na území kotliny. Prvým z nich bol Hájnický kapitanát, ktorý tvorilo 5 dekúrií (1. Badín, 2. Lieskovec, Veľká Lúka a Lukavica, 3. Sielnica a Rybáre, 4. Železná Breznica, Kašova Lehôtka, Trnie, čo boli všetko obce ležiace mimo kotlinu, 5. Hájniky, Lukavica, Kráľová, Turová a Budča). Druhý Selčiansky kapitanát tvorilo taktiež 5 dekúrií (1. Selce, Šalková, 2. Podkonice, 3. Priečhod, Senica, Majer, 4. Nemce, Kynceľová, Kostiviarska, Ulmanka, Radvaň, 5. Sásová, Podlavice, Kremnička, Pršany, Malachov a Riečka). Posledným tretím kapitanátom boli Poniky, ktorý mal nasledovných 5 dekúrií (1. Poniky, 2. Poniky a Oravce, 3. Šajba, 4. Môlča, Dolná Mičina a 5. Horná Mičina, Vlkánová). Okrem týchto bola k dispozícii ešte jedna dekúria, ktorú tvorilo 10 mužov z mestečka Ľupča.¹⁵⁶

Cirkevnosprávne pomery

Cirkevnosprávne patrilo celé územie Zvolenskej kotliny až do 18. storočia pod Ostrihomské arcibiskupstvo, ktoré zabezpečovalo jeho správu prostredníctvom Zvolenského archidiakonátu. Za vlády Márie Terézie vzniklo v roku 1776 nové Banskobystrické, Rožňavské a Spišské biskupstvo. Celá Zvolenská stolica a takmer celé územie Zvolenskej kotliny prešlo pod cirkevnú správu banskobystrického biskupa. Spolu s Banskobystrickou diecézou pápež zriadil aj kapitolu, ktorá keďže vznikala v biskupskom sídle, bola kapitulou sídelnou (katedrálnou). Tá mala pozostávať zo 6 členov – kanonikov, ktorí mali biskupovi vypomáhať pri správe diecézy.

V druhej polovici 16. storočia bolo na území kotliny niekoľko farností, ktoré za sebou mali už dlhodobú históriu. Už v priebehu stredoveku tu postupne vznikli farnosti v Banskej Bystrici, Zvolene, Ľubietovej, Ľupči, Ponikách, Veľkej Slatine, Radvani, Selciach, Badíne, Sielnici, Hájnikoch, Zolnej, Očovej, Čeríne a Hornej Mičinej.¹⁵⁷ Všetky uvedené farnosti sa spomínajú aj v kanonických vizitáciách zvolenského archidiakona Blažej Zathaya z roku 1560¹⁵⁸ a zvolenského archidiakona Štefana Bartóka z roku 1657.¹⁵⁹

¹⁵⁵ ŠA BB, ZŽ, Militaria, inv. č. 118, 237, 306.

¹⁵⁶ ŠA BB, ZŽ, Militaria, inv. č. 306.

¹⁵⁷ Uvedených 15 farností menoval vo svojom testamente spísanom v roku 1503 banskobystrický mešťan Michal Königsberger. Vid': MATULAY, C. (ed.): *Mesto Banská Bystrica : Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536*. Bratislava, 1980, s. 108-109, č. 339; taktiež *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. : Pod Osmanskou hrozbou*. Bratislava, 2004, s. 128-132, č. 54. Všetky spomínané nachádzame aj v dokumente pochádzajúcom zo súkromného archívu Bratislavskej kapituly, ktorý sa hlási k roku 1516. – SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, Cap. K, Fasc. 2, Nr. 4A, Nomina abbatum praepositorum et plebanorum eorum, qui synodo solent interesse. Dokument publikovala: MELNÍKOVÁ, M.: O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In: *Slovenská archivistika*, XXX, 1995, č. 2, s. 131-140.

¹⁵⁸ Visitatio Zathayana in Comitatu Zoliensi A. 1561. Spracoval: BUCKO, V.: K náboženským dejinám vo zvolenskej okolo r. 1560. In: *Theologica Catholica Slovaca*, roč. 1, 1941, s. 6-17.

Až v novoveku, pravdepodobne ešte v 1. polovici 17. storočia vznikla farnosť v Detve. V roku 1776 potom tiež v Tajove,¹⁶⁰ kde ako filia patrila dedina Podlavice. Naopak zo zoznamu farností v novoveku vypadli Sielnica,¹⁶¹ Čerín¹⁶² a Zolná.¹⁶³

V čase Jozefskej evidencie obyvateľstva, krátko po vzniku biskupstva, boli obce ležiace na území Zvolenskej kotliny cirkevne spravované 14 rímsko-katolíckymi farnosťami banskobystrického biskupstva. Do farnosti Banská Bystrica patrili filie Kostiviarska, Kynceľová, Majer, Nemce, Rudlová, Sásová a Sv. Jakub. K veľkým farnostiam patrili aj Radvaň s filiami Dolný a Horný Rakytovec, Iliáš, Kráľová, Kremnička, Malachov, Pršany, Skubín, farnosť Veľká Slatina s filiami Slatinka (Malá Slatina), Sampor, Sebedín, Stožok, Víglášké Podhradie, Zolná, farnosť Hájniky s filiami Hronsek, Kováčová, Lukovo, Rybáre, Tri Duby a Veľká Lúka a tiež farnosť Horná Mičína s filiami Bečov, Čacín, Čerín, Dolná Mičína, Lukavica a Môlča. O niečo menšie boli farnosti Lupča s filiami Lučatín, Lupčianska Ulica, Moštenica, Podkonice, Priechod, farnosť Badín s filiami Dolná Peťová, Sielnica a Vlkanová a farnosť Zvolen s filiami Podhradie, Môt'ová a Lieskovec. Len po dve filie mali farnosti Lubietová (Povrazník, Šajba), Selce (Šalková, Senica), Poniky (Dúbravica, Oravce) a Očová (Hrochoť, Dúbravy). Farnosť Detva, hoci mala v tomto čase na území kotliny len jednu filiu Stožok, spravovala rozlohou jedno z najväčších území. Napokon farnosť Tajov, ktorej matkocirkev ležala už mimo územia kotliny, spravovala na sledovanom území len filiu Podlavice.¹⁶⁴

Niektoré z uvedených filií mali svoje vlastné kostoly, alebo kaplnky. Nad'alej funkčne zostávali kostoly v 3 bývalých farských sídlach (Sielnica, Čerín, Zolná). Od obdobia stredoveku stáli kostolíky tiež v Dúbravici, Sásovej a Sv. Jakube. Okrem týchto bolo možné v novoveku bohoslužby konať tiež v kostoloch v Hrochoti,¹⁶⁵ Sampore,¹⁶⁶ Podkoniciach,

¹⁵⁹ SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*, s. 72-79.

¹⁶⁰ *Schematismus ... pro anno saeculari MDCCCLXXVI*, s. 156.

¹⁶¹ Ako farnosť ešte Sielnicu navštívil počas svojej vizitácie v roku 1634 zvolenský archidiakon Šimon Bánovský. – KLIMAN, A.: Kanonická vizitácia vo Zvolenskej stolici r. 1634. In: *Historický sborník*, IV, 1946, č. 3-4, s. 421. V roku 1657 ju zase vizitoval archidiakon Štefan Bartók. Podľa J. Slávika bola tunajšia fara spojená s badínskou v roku 1727. – SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*, s. 744. Počas kanonickej vizitácie konanej v roku 1756 preto Sielnica už vystupuje ako filia farnosti Badín.

¹⁶² V roku 1657 vizitoval tunajšiu farnosť archidiakon Štefan Bartók. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1756 bol už Čerín bez vlastného farára a bohoslužby tu konal farár z Hornej Mičinej.

¹⁶³ V roku 1657 vizitoval tunajšiu farnosť archidiakon Štefan Bartók. V kanonickej vizitácii z roku 1756 sa už konštatuje, že tunajšia farnosť je spojená s farnosťou vo Veľkej Slatine (*Visitatio Parochiae Zolnensis Szalatnyen unita*).

¹⁶⁴ ŠA BB, Turčiansko – Zvolenská župa 1786 – 1790, Evidencia obyv. 1787, inv. č. 130, 131, škatuľa č. 49

¹⁶⁵ Podľa výročného schematizmu banskobystrického biskupstva z roku 1876 bol tunajší kostol sv. Martina postavený už v gotike (Filialis Hrochot habuit ecclesiolam styli gothici s. Martino sacram). – *Schematismus ... pro anno saeculari MDCCCLXXVI*, s. 216-218. Porovnaj tiež: KONIAROVÁ, *Dejiny banskobystrickej diecézy ...*, s. 115. Podľa zmienok v miestnej cirkevnej kronike malo ísť o drevený kostol, ktorý v roku 1783 zhorel a nový na miesto neho bol postavený až v roku 1830. – SOTÁK, J.: Náboženský život. In: *Hrochoť : vrchárske srdce Podpoľania*. B. m., 1997, s. 208-209. To, že bol kostol ešte v 20. rokoch 19. storočia zničený potvrdzujú aj cirkevné schematizmy z rokov 1825, 1826 a 1827, kde sa uvádza ako *in ruinis*. – *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXXV, MDCCCXXVI, MDCCCXXVII*. Neosolii, 1825, 1826, 1827.

Moštenici. V rokoch 1833 – 1834 bol napokon postavený aj kostol v Dúbravách v očovskej farnosti.¹⁶⁷ Tieto kostoly navyše dopĺňali aj pôvodne súkromné kaplnky panských sídel (hradov a kaštieľov). Vo Vigľaši sa nachádzala súkromná kaplnka na hrade. Cirkevné schematizmy tu však od 40. rokov 19. storočia dokladajú len nejakú verejnú kaplnku. S podobnou situáciou sa môžeme stretnúť aj v Dolnej Mičinej, kde cirkevná vizitácia z roku 1781 uvádza súkromnú kaplnku v kaštieli. Schematizmus z roku 1850 však už len verejnú kaplnku sv. Kríža. Aj kaplnku sv. Jána Nepomuckého v Kráľovej (spomína sa taktiež v schematizme z roku 1850) možno s najväčšou pravdepodobnosťou lokalizovať do tunajšieho kaštieľa.

Za biskupa Antona Makaya (1819 – 1823) došlo k ďalšej reorganizácii cirkevnej správy diecézy, keď došlo k rozdeleniu ňou spravovaného územia na 4 archidiakonáty. Takmer celá Zvolenská kotlina patrila do katedrálneho archidiakonátu, ktorý sa ďalej delil na 5 dištriktov. Nami sledované územie Zvolenskej kotliny bolo potom cirkevno-správne zaradené do dištriktov banskobystrického, ľubietovského a zvolenského. V dištrikte banskobystrickom sa nachádzali farnosti Banská Bystrica, Tajov, Radvaň, Badín, Hájniky a Horná Mičina. V ľubietovskom dištrikte sa nachádzali farnosti Ľubietová, Ľupča, Poniky, Selce, Moštenica (zriadená v roku 1787) a Podkonice (zriadená v roku 1787). Do dištriktu Zvolen napokon patrili farnosti Zvolen, Veľká Slatina, Očová, Detva, Vigľašská Huta (zriadená v roku 1802) a Detvianska Huta (zriadená v roku 1804).¹⁶⁸ Do novej farnosti Podkonice bol ako filia zaradený Priechod. Do farnosti Vigľašská Huta patrili Stožok a do novej farnosti Detvianska Huta bola zaradená Hriňová.

Najvýchodnejšia obec na území kotliny Trhanová (Podkriváň), ktorá ležala na území Novohradskej stolice, bola od počiatkov svojej existencie spojená predovšetkým s detvianskou farnosťou. Dokladajú to predovšetkým zápisy v tunajších matrikách. V roku 1776 sa Trhanová spolu s celým územím Novohradu dostáva pod správu nového Rožňavského biskupstva. Krátko nato, v roku 1787, sa stáva samostatnou farnosťou.¹⁶⁹ Obe jej filie Dolná a Horná Bzová už ležali mimo hraníc Zvolenskej kotliny.

Pre úplnosť charakteristiky cirkevno-správnych pomerov je potrebné nakoniec aspoň stručne načrtnúť správu evanjelickej cirkvi. Tá bola na úrovni farností prakticky totožná so správou katolíckou. V čase reformácie došlo len k ovládnutiu starších existujúcich farností evanjelikmi. Rozdiely boli len na vyššej úrovni správy, hoci aj tu boli spočiatku evanjelickí kňazi podriadení rímskokatolíckej správe.

Až okolo polovice 16. storočia sa začali jednotlivé evanjelické farnosti organizovať do tzv. bratstiev (kontuberní). Tie sa utvárali na základe stoličnej príslušnosti cirkví, takže na území Zvolenskej stolice sa utvorilo Zvolenské bratstvo (kontubernia) evanjelických cirkví. Do čela týchto bratstiev sa volili seniori na základe čoho sa zvykli tieto organizácie označovať aj ako senioráty. Samostatné bratstvo si utvorili aj stredoslovenské banské mestá. To sa stalo základom neskoršieho banskomestského seniorátu.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Tunajší kostol sv. Michala Archanjela bol podľa mladších schematizmov postavený v roku 1686. V 19. storočí sa uvádza ako zničený (in ruins, ruinata). Prvýkrát je takto uvedený v schematizme z roku 1827. V nasledujúcom období už kostol viac nebol obnovený. – *Catalogus ... MDCCCXXVII.*

¹⁶⁷ *Súpis pamiatok na Slovensku I.* Bratislava, 1967, s. 349.

¹⁶⁸ Toto rozdelenie je zachytené v schematizme diecézy už v roku 1813 a bolo platné ešte aj v roku 1850. Porovnaj: *Catalogus ... MDCCCXIII.*; *Schematismus ... MDCCCL.*

¹⁶⁹ *Štátny archív v Banskej Bystrici : Sprievodca po archívnych fondoch I.* Spracoval C. MATULAY. Bratislava, 1962, s. 203.

¹⁷⁰ Banskomestský seniorát monograficky spracoval kremnický archívár P. Križko. – KRIŽKO, P.: *Dejiny banskomestského seniorátu.* Liptovský Sv. Mikuláš, 1948.

K dotvoreniu evanjelickej cirkvi došlo počas Žilinskej synody v roku 1610. Na území stredného a západného Slovenska boli vytvorené 3 vyššie cirkevnosprávne celky – superintendencie, pod ktoré boli včlenené jednotlivé senioráty. Zvolenský seniorát vytváral spoločnú superintendenciu spolu s Turcom, Novohradom a Hontom. Pre správu evanjelických cirkví banských miest na strednom Slovensku bol vytvorený úrad dozorcú, ktorý mal formálne podliehať superintendantovi. Tento stav však predstavitelia banských miest neuznali a naďalej si svoje cirkvi organizovali len na úrovni vlastného seniorátu.¹⁷¹ O úplnom osamostatnení evanjelickej cirkvi od rímskokatolíckej však nemožno hovoriť ani po Žilinskej synode, pretože aj naďalej museli cirkvi odvádzať katolíckym hodnostárom daň od dežmy (cirkevného desiatku) tzv. paktáty.¹⁷²

V rokoch 1672 – 1673 došlo v súvislosti so zvýšeným náboženským útlakom k rozpadu uvedenej organizácie evanjelickej cirkvi.¹⁷³ V tomto čase zanikol Banskomestský, ako aj Zvolenský seniorát. Až ustanovenia Šoproňského snemu (1681), tzv. artikuly, umožnili evanjelikom obnoviť si vo veľmi obmedzenom stupni svoju správu. Okrem privilegovaných a banských miest mohli byť na území každej stolice iba 2 tzv. artikulórne cirkvi, kde mohli byť postavené tzv. artikulórne kostoly. Pre územie Zvolenskej stolice a teda aj pre evanjelikov žijúcich na území kotliny slúžili takéto kostolíky postavené v Banskej Bystrici, Hronseku a Ostrej Lúke.

Pokusy o obnovu organizácie evanjelickej cirkvi v priebehu nasledujúceho, už politicky pokojnejšieho, 18. storočia boli zavŕšené až vydaním Tolerančného patentu v roku 1781. Po jeho prijatí sa na sledovanom území obnovilo viacero zborov evanjelickej cirkvi a. v. (farností) a v roku 1784 aj samotný Zvolenský seniorát.¹⁷⁴ V tejto súvislosti si evanjelici postavili svoje tzv. tolerančné kostoly v Hornej Mičinej, Očovej, Ponikách, Radvani a Veľkej Slatine. Na začiatku 19. storočia si evanjelici vlastné kostoly vystavali aj v Banskej Bystrici a Ľubietovej.¹⁷⁵

V polovici 19. storočia dominovali vo Zvolenskej kotline obce s prevahou evanjelikov.¹⁷⁶ Takými boli: Badín, Bečov, Čačín, Čerín, Dúbravica, Hájniky, Hrochoť, Hronsek, Iliaš, Kremnička, Kynceľová, Lieskovec, Lukavica, Lukovo, Majer, Malachov, Malá Slatina, Mičiná (Dolná aj Horná), Môlča, Môťová, Nemce, Očová, Oravce, Podlavice, Poniky, Ponická Lehôtka, Povrazník, Pršany, Radvan, Rakytovec (Dolný aj Horný), Rudlová, Rybáre, Sampor, Sásová, Sebedín, Senica, Skubín, Šajba, Veľká Lúka, Zolná.

Sídlami s výraznejšou prevahou katolíkov vo Zvolenskej kotline boli len Detva, Dúbravy, Hriňová, Korytárky, Kostiviarska, Kriváň, Ľupčianska Ulica, Moštenica, Piešť, Podkonice, Ponická Huta, Priečhod, Selce, Sielnica, Stožok, Sv. Jakub a Vígľaš. Z ich výpočtu je jasné, že tu išlo buď o novozaložené sídla vznikajúce poväčšine už v období protireformácie, alebo komorské sídla, medzi ktoré sa v tomto čase radili už aj sídla ležiace

¹⁷¹ Neprijatie ustanovení Žilinskej synody banské mestá zdôvodňovali tým, že by im nesvedčalo, aby ich kňazi boli podriadení superintendantom bývajúcim len v mestečkách a dedinách. – KRIŽKO, *Dejiny banskomeštského seniorátu*, s. 130.

¹⁷² SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*, s. 66.

¹⁷³ *Štátny archív v Banskej Bystrici : Sprievodca ...I*, s. 173.

¹⁷⁴ RAČKO, P.: Vývoj členskej základne zborov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Banskej Bystrici a Zvolene od prijatia Tolerančného patentu do polovice 19. storočia. In: *Acta historica Neosoliensia*, 11, 2008, s. 146.

¹⁷⁵ Evanjelický kostol v Banskej Bystrici vznikol prestavbou pôvodného dreveného artikulórneho kostola.

¹⁷⁶ Možno to sledovať podľa schematizmu diecézy z roku 1850. – *Schematismus ... MDCCCL*, s. 29-60.

na území Ľupčianskeho panstva.¹⁷⁷ V prípade Sielnice zase išlo o sídlo, ktoré malo cirkevného feudála. Jedinou výnimkou v tejto schéme bol Vígľaš.

S viac-menej vyrovnaným zastúpením katolíkov a evanjelikov sa možno v tomto čase stretnúť u obcí: Kováčová, Kráľová, Lučatín, Ľupča, Peťová (Dolná), Šalková, Veľká Slatina a Vlkanová.

V Banskej Bystrici bol v tomto období už pomer medzi oboma konfesiami naklonený viac na stranu katolíkov. Tých bolo v meste 3269. Obyvateľov evanjelického vierovyznania bolo naproti tomu 2243. V druhom slobodnom kráľovskom meste Ľubietová bol tento pomer obrátený. Ku katolíkom sa v meste hlásilo 353 obyvateľov a k evanjelikom až 1148 obyvateľov. Napokon vo Zvolene bola takisto mierna prevaha evanjelikov (1030) oproti katolíkom (650).

Majetkovoprávne pomery

Na území Zvolenskej kotliny boli pomerne zložité majetkové pomery. Jej územie bolo rozdrobené medzi viacerými vlastníkami. Z hľadiska majetkovoprávných vzťahov môžeme na sledovanom území v období novoveku rozlíšiť 5 rôznych majetkových komplexov vymedzených najmä na základe ich pôvodu a charakteru.

Do prvého majetkového komplexu možno zaradiť územia patriace pod správu hradných panstiev. Do vnútra kotliny zasahovali predovšetkým hradné panstvá – Ľupča, Vígľaš a Zvolen. Malou časťou na juhovýchode kotliny potom aj Divínske panstvo ležiace na území Novohradu. Druhý veľký majetkový komplex na území kotliny predstavovali majetky a výsadné územia slobodných kráľovských miest Banskej Bystrice, Ľubietovej a Zvolena. Oba tieto majetkové komplexy mali svoj pôvod v stredoveku a v novoveku už mali zase sebou dlhý vývoj, počas ktorého prešli rôznymi zmenami. Naopak až v ranom novoveku sa utvoril tretí veľký majetkový komplex spravovaný štátom, prostredníctvom ním zriadenej Banskobystrickej banskej komory. Napriek pomerne zložitým majetkovoprávnym vzťahom a mnohokrát dlhotrvajúcim sporom o vlastníctvo týchto majetkov medzi komorou a pôvodnými vlastníkami môžeme tieto pre zjednodušenie veci nazývať komorskými majetkami. Napokon štvrtý a zároveň najväčší majetkový komplex na území kotliny predstavovali už od stredoveku utvárané zemianske majetky. Posledný a zároveň najmenší majetkový komplex, reprezentovala dedina Sielnica, ktorá ako jediná na sledovanom území, ale aj na území celej stolice, predstavovala majetok Ostrihomského arcibiskupa.

Ľupčianske hradné panstvo malo v období raného novoveku už pomerne stabilné hranice. Do Zvolenskej kotliny zasahovala len o niečo menšia západná polovica panstva, ktorá zaberala územie na severovýchode kotliny. Na území kotliny sa nachádzalo sídlo panstva – hrad Ľupča, ako aj obe zemepanské mestečky Ľupča a Poniky. Okrem nich k majetkom panstva patrili aj dediny Šalková, Selce, Priečhod, Podkonice, Lehôtka (Ponická Lehôtka) a Lučatín. Všetky uvedené sídla boli trvalou súčasťou panstva a ich príslušnosť sa až do polovice 19. storočia nemenila. Neskôr od 17. storočia začala navyše ako samostatné sídlo na území panstva vystupovať Ľupčianska Ulica.

V polovici 16. storočia nachádzame jediný raz medzi pertinenie Ľupčianskeho panstva zaradenú aj dedinu Senica. Podľa portálneho súpisu z roku 1553 bolo z celkového

¹⁷⁷ O vplyve Banskobystrickej banskej komory na rekatolizáciu obyvateľstva žijúceho v zázemí mesta Banská Bystrica pozri: TOMEČEK, O.: Náboženské zápasy v zázemí mesta Banská Bystrica po nástupe reformácie. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Historica* 13. Ostrava, 2006, s. 57-67.

počtu 14 zdanených port v dedine 8 zdanených práve Ľupčianskym panstvom. Druhá časť dediny patrila k majetkom šľachticov Leonarda Liptaya a Juraja Rakovského. Predtým ani potom sa už Senica ako súčasť Ľupčianskeho panstva neuvádza. Na základe portálneho súpisu z roku 1549 sa dozvedáme, že v tomto čase sa o dedinu delili iba obaja spomenutí šľachtici. Na základe mladších portálnych súpisov (1563, 1566, 1588, 1593) vieme, že do konca 16. storočia Senicu vlastnili už len príslušníci rodu Rakovských.¹⁷⁸

Na sklonku stredoveku boli vlastníctva panstva zbavení Dóciovcí, a to sa následne cez kráľovnú Máriu dostáva do rúk kráľa. Panovníci vzhľadom na svoje finančné problémy dávajú panstvo do nájmu (Pavol Rubigal, Gašpar Tríbel, Séčiovci), aby napokon v druhej polovici 17. storočia Ľupčianske panstvo definitívne opäť prebral štát. K uvedenej zmene došlo v súvislosti s odhalením známeho Vešelénihho sprisahania. Uhorský palatín František Vešeléní zapletený do protikráľovského sprisahania, bol po svojej smrti zbavený všetkých svojich majetkov. Z tohto dôvodu bol v roku 1670 grófke Márii Séčiovej, vdove po Františkovi Vešelénim, zabratý aj hrad Ľupča.¹⁷⁹ O dva roky neskôr, v roku 1672, keď bol do funkcie provizora uvedený nový úradník komory sa tak panstvo zmenilo na erárne alebo komorské panstvo.¹⁸⁰ Počas Jozefskej evidencie obyvateľstva v roku 1787 sa medzi pertinencie v tom čase už komorského Ľupčianskeho panstva zaradila aj osada Moštenica. Naopak ako súčasť panstva sa neuvádzalo mestečko Ľupča.

Druhým hradom ležiacim na území kotliny bol Vígľaš. Podobne ako Ľupča aj Vígľašský hrad bol sídlom rovnomeného panstva, ktoré zaberalo celý juhovýchodný cíp Zvolenskej kotliny. Po roku 1526 bolo panstvo v držbe kráľovnej vdovy Márie. Neskôr nakrátko prešlo do zálohu Štefana Dobó a Balašovcov. Na prelome 16. a 17. storočia patrilo opäť kráľovi, ktorí ho v roku 1609 prepustil do zálohu Pohranickovcom (Pogrányiovcov).¹⁸¹ V ďalšom období panstvo vlastnili už len dva rody Čákiovcí a po nich Esterházyovci.

Na základe portálnych súpisov vieme, že v priebehu 16. a 17. storočia boli stabilnými súčasťami panstva mestečko Veľká Slatina a dediny Čačín, Čerín, Hrochoť, Očová, Malá Slatina a Zolná. Hoci v uvedených portálnych súpisoch nikdy nevystupuje, neoddeliteľnou súčasťou panstva napokon bola aj podhradská osada Vígľaš, či Vígľašské Podhradie.

Okrem uvedených kompaktných sídel sa na území panstva v priebehu novoveku vytváralo kopaničiarske osídlenie, ktoré tvorila skupina viacerých roztratených samôt a osád (viesok) nesúcich miestne označenie lazy. Centrom tohto osídlenia sa už od 17. storočia stala novozaložená dedina a neskôr mestečko Detva. Lazy sa však nachádzali aj v okolí Očovej, či Veľkej Slatiny. V roku 1787 sa počas Jozefskej evidencie obyvateľstva ako súčasť panstva uvádzali sídla Slatina (Veľká Slatina), Slatinka (Malá Slatina), Vígľaš, Očová, Čačín, Čerín, Závada, Zolná, Hrochoť, Detva, Dúbrava a Stožok. Poslednú skupinu sídel založených v novoveku na území panstva predstavovali sídla, ktoré vznikli okolo sklární. Na území kotliny bola takýmto sídlom Hriňová.

Tretím hradným panstvom na území Zvolenskej kotliny bolo Zvolenské hradné panstvo. To na začiatku novoveku patrilo kráľovnej Márii a následne až do roku 1595 uhorským kráľom. Po nasledovnej krátkej držbe panstva Mikulášom Pálffym a Dersfyovcami sa na začiatku 17. storočia dostáva do rúk Mikuláša Esterházyho. V držbe

¹⁷⁸ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis. K roku 1549 porovnaj tiež: MAKSAJ, F. (ed.): *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 2. kötet.* Budapest, 1990, s. 1076.

¹⁷⁹ MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 10.

¹⁸⁰ MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 17.

¹⁸¹ ĎURKOVÁ, Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy, s. 390.

rodu Esterházyovcov napokon zostalo až do roku 1805, kedy ho pre potreby baníctva odkúpil cisár František. Od tohto roku sa tak aj Zvolenské panstvo zaradilo do skupiny erárnych, či komorských panstiev.¹⁸²

V 2. polovici 16. storočia boli jeho súčasťou dediny Badín, Hájniky, Kováčová, Kráľová, Lieskovec, Lukavica, Môťová, Rybáre, Veľká Lúka a menšie sídlo Trebuľa.¹⁸³ V priebehu 17. storočia došlo v majetkových pomeroch panstva k menším zmenám. V portálnom súpise z roku 1635 sa Badín a Kráľová uvádzajú ako majetky pána Jána Kériho.¹⁸⁴ V ďalšom portálnom súpise z roku 1647 sa Badín opäť uvádza ako majetok Zvolenského panstva, avšak Kráľová v majetku Jána Lisztiusa.¹⁸⁵ V 18. storočí sa počas Jozefskej evidencie obyvateľstva Kráľová uvádza ako majetok 3 rodín – Esterházyovcov, Gerhardovcov a Radvanských.¹⁸⁶

Len malou časťou do územia kotliny zasahovalo Divínske panstvo, ktorého súčasťou bola dedina Trhanová. V čase vzniku Trhanovej patrilo panstvo rodu Zičovcov.

Pomerne rozsiahlym územím presahujúcim rozlohu 200 km² disponovalo už od stredoveku mesto Banská Bystrica. Tento historický chotár mesta na severe a severozápade siahla až po hranice Turčianskej a Liptovskej stolice. V týchto horských častiach chotára sa sformovalo niekoľko baníckych a hutníckych sídel, ktoré v novoveku doplnili ďalšie drevorubačsko-uhliarske osady. Na územie Zvolenskej kotliny zasahoval historický chotár mesta len svojou menšou časťou na juhu v bezprostrednom okolí samotného mesta. Toto mestské územie tak vyplňalo celú severozápadnú časť Zvolenskej kotliny. V tejto kotlinovej časti banskobystrického chotára sa už v stredoveku okolo Banskej Bystrice vytvorila skupina prevažne poľnohospodárskych sídel. Boli to Kostiviarska, Kynceľová, Majer, Nemce, Podlavice, Rudlová, Sásová a Sv. Jakub. V období novoveku tieto dediny vystupujú ako majetky mesta Banská Bystrica resp. ako majetok kráľovskej komory sídliacej v Banskej Bystrici.

Majetkami mesta po celý časť novoveku boli dediny Kynceľová, Nemce, Rudlová, Sásová a polovice dedín Kostiviarska a Sv. Jakub. Tieto dediny predstavovali poľnohospodárske zázemie mesta. Naopak z majetkovej domény mesta boli vyňaté Podlavice, Majer a druhé polovice dedín Kostiviarska a Sv. Jakub, ktoré po celé obdobie novoveku vystupujú ako sídla patriace komore.

Pôvod ich komorskej príslušnosti možno hľadať už v druhej polovici 15. storočia, kedy dediny Podlavice, Majer, polovice obcí Sv. Jakub a Kostiviarska, a okrem nich aj Riečka a Ulmanka, vystupujú ako pertinenzie kráľovského domu (*domus regia*) v Banskej Bystrici.¹⁸⁷ Obyvatelia týchto dedín sa ako poddaní kráľovského domu spomínajú aj v ďalších písomnostiach zo začiatku 16. storočia.¹⁸⁸ V tomto období ešte dávali panovníci

¹⁸² Aj spolu s panstvom Dobrá Niva, ktoré bolo takisto v roku 1805 odkúpené cisárom, boli obe panstvá podriadené pod správu Hlavného komorskogrofského úradu v Banskej Štiavnici. Podľa: *Hlavný komornogrofský úrad v Banskej Štiavnici I. (1231) 1524 – 1918. Inventár fondu*. Spracoval J. VOZÁR. Bratislava, 1963.

¹⁸³ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

¹⁸⁴ MOL, A 2679, Connumeratio Portarum Comitatus Zolien. Anni 1635 (vo fotobierke HÚ SAV v Bratislave).

¹⁸⁵ MOL, A 2679, Regestum Comitatus Zolien. 1647 (vo fotobierke HÚ SAV v Bratislave).

¹⁸⁶ GINDL, Obyvateľstvo Zvolenskej stolice ..., s. 95.

¹⁸⁷ V roku 1466 bolo spísané svedectvo o predaji týchto majetkov Štefana Junga do rúk budínskemu mešťanovi Jánovi Ernstovi a kráľovskému komorníkovi Jánovi Thuzovi de Lak. – MATULAY, *Mesto Banská Bystrica*, s. 80, č. 247.

¹⁸⁸ Porovnaj: MATULAY, *Mesto Banská Bystrica*, s. 106, č. 331; s. 130, č. 407; s. 137, č. 426; s. 140, č. 432.

kráľovský dom, kde sa vyberala banská urbura, do prenájmu. Z tohto dôvodu nemožno ešte tunajší kráľovský dom chápať ako nejaký štátom riadený úrad. Takýto charakter získavali kráľovské domy v banských oblastiach až v novoveku, keď sa kráľ Ferdinand rozhodol pre zavedenie centrálnej banskej administratívy.

V Banskej Bystrici túto úlohu od 16. storočia plnila novozriadená Banskobystrická banská komora, ktorá sa postupne stotožnila so správou od roku 1546 už štátneho mediarskeho podniku. Takýmto spôsobom sa do správy Banskobystrickej banskej komory dostali aj bývalé pertinenencie kráľovského domu. Ako majetky komory sa tieto dediny dostali aj do portálnych súpisov. Prvýkrát sa takto uvádzajú v roku 1559 (Coloni ad Camera Novisolien). V nasledujúcich daňových súpisoch potom tiež ako *Pertinetia Camera Nouizolien* (1563), *Bona Camera Noiuzolien*. (1566), *Perinentia Camerae Nouozolien* (1572).¹⁸⁹ Nemožno preto súhlasiť s údajom, že prvýkrát sa názov Banskobystrická komora objavuje až v mandáte Rudolfa II. z 12. 9. 1577.¹⁹⁰

Komorským sídlom napokon bola aj osada Moštenica, ktorá vznikla okolo hút turzovsko-fuggerovskej spoločnosti na území Ľupčianskeho panstva.¹⁹¹ Keďže táto osada bola obývaná banskými robotníkmi (prevažne hutníkmi, drevorubačmi a uhliarmi), ktorí sa považovali za slobodné obyvateľstvo, v dikálnych daňových súpisoch sa Moštenica nikdy neuvádzala. V roku 1787 bola zaradená medzi pertinenencie v tom čase už komorského panstva Ľupča.

Stabilný chotár malo slobodné kráľovské banské mesto Ľubietová. Na jeho území ešte v stredoveku vznikli 2 poddanské dediny Povrazník a Šajba (Strelníky). Obe vystupujú ako poddanské dediny Ľubietovej aj v priebehu novoveku.

Mestu Zvolen patril v 2. polovici 16. storočia Lieskovec, o ktorý sa delilo spolu so Zvolenským panstvom. Okrem Lieskovca malo mesto svoj majetkový podiel aj v Bacúrove, ktorý však ležal mimo územia kotliny. Podľa portálneho súpisu z roku 1553 mal v Lieskovci podiel aj Matej Nevéri (Newery). Podobne sa na 3 časti Lieskovca delil aj v roku 1588, keď okrem mesta a Zvolenského panstva tu 1 portu vlastnil Gregor Čurhaj (Churhay, Csurhaj). V tomto súpise je navyše ako sídlo patriace mestu vedené aj Lukovo, ktoré dovtedy vystupuje ako majetok Lukovských, v rokoch 1563 a 1566 ako majetok Martina Literata a v roku 1572 ako majetok práve neskoršieho tretinového pána Lieskovca Gregora Čurhaja.¹⁹² Počas 1. polovice 17. storočia boli majetky mesta v dedinách Lieskovec, Lukovo a Bacúrov.¹⁹³ V 18. storočí, počas Jozefskej evidencie obyvateľstva, sa ako majetok Zvolena výslovne uvádza iba Lukovo.¹⁹⁴ To zostalo majetkom mesta až do polovice 19. storočia. V tom čase mesto už znovu vlastnilo aj časť Lieskovca.¹⁹⁵

Špecifické postavenie na sledovanom území mala už od stredoveku dedina Sielnica, ktorá bola majetkom Ostrihomského arcibiskupa. Ten svoje sídlo spravoval prostredníctvom Turčianskej prepozitúry, či prepošstva (prepositura de Thurcz). Po vzniku Banskobystrického biskupstva dedina prešla do majetku Banskobystrickej kapituly.¹⁹⁶

¹⁸⁹ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

¹⁹⁰ Banská komora Banská Bystrica 1535 – 1851. Inventár fondu. Vypracoval Š. BUZALKA. Banská Štiavnica, 1979, s. 5.

¹⁹¹ SKLADANÝ, M.: Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496 až 1526. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica XLI*. Bratislava, 1995, s. 107.

¹⁹² MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

¹⁹³ MOL, A 2679 (vo fotobierke HÚ SAV v Bratislave).

¹⁹⁴ GINDL, Obyvateľstvo Zvolenskej stolice ..., s. 93.

¹⁹⁵ FÉNYES, *Magyarország geographiai szótára*.

¹⁹⁶ GINDL, Obyvateľstvo Zvolenskej stolice ..., s. 93.

Uvedené sídlo tak ako jediné spomedzi všetkých sídel ležiacich na území Zvolenskej kotliny malo cirkevného feudála.

K najväčším majetkovým zmenám dochádzalo v rámci zemianskych majetkov. Stav majetkovej držby zemanov v polovici 16. storočia možno rekonštruovať na základe portálneho súpisu z roku 1549.¹⁹⁷ Medzi najvýznamnejších vlastníkov majetkov ležiacich na území Zvolenskej kotliny spomedzi zemanov v tomto roku patrili predovšetkým Matej Nevéri, ktorý vlastnil dediny Dolná Mičiná, Horná Mičiná, Môlča, časť Vlkanovej a časť Kráľovej, Tomáš Šoš (Soos), disponujúci majetkami Bečov, Hronsek, Platina a Sampor a rod Radvanských, ktorý vlastnil Radvaň, Skubín a časť Malachova. Podobne 3 obce (oba Rakytovce a Sebedín) vlastnil aj Peter Zolnay Stek (neskôr vystupuje tiež pod menom Peter Stek de Zolna). Menšie majetkové časti vo viacerých dedinách vlastnili Juraj Rakovský (celú osadu Duby a majetkové podiely v Kremničke, Pršanoch, Malachove a Senici), Leonard Liptay (podieľ v Kremničke, Malachove, Pršanoch a Senici) a Pavol Kürtössy (celú Závalu a časť Veľkej Lúky). Zemepánmi v Dúbravici boli Dúbravickí, Lukovo vlastnil Mikuláš Lukovský a Oravce Juraj Palucký (Palugyay). Jednu časť Vlkanovej vlastnil Gašpar Horváth. Mimoriadne zaujímavá situácia bola v Malachove, ktorý bol de facto rozdelený medzi 4 zemepánmi. Okrem už spomínaných Radvanskovcov, Juraja Rakovského a Leonarda Liptaya tu mal 2 porty v držbe aj Juraj Súľovský.

V nasledujúcich rokoch sa situácia veľmi dynamicky menila a skôr výnimkou boli dlhodobšie stabilizované zemianske majetky. Po celý zvyšok 16. storočia si vlastníctvo Bečova, Hronseku a Sampora udržali Šošovci, Radvaň, Skubín a časť Malachova zostávala v držbe Radvanských, Palugyayovci si udržali Oravce a Dúbravickí zase svoju rodovú doménu Dúbravicu.

Medzi významnejšími držiteľmi majetkov sa v priebehu 2. polovice 16. storočia objavili Mičinskí a Benickí, ktorí sa striedali v držbe Dolnej a Hornej Mičinej, Môlče a časti Vlkanovej, Zalathnayovci, či Slatinskí (1572 a 1588 mali majetok vo Vlkanovej), Martin Literat (1563 a 1566 mal majetok v Lukovom), František Jušt (Justh) (roku 1566 mal majetok v Kremničke), František Kéri (1566 zdaňoval mlynára v Kráľovej), Muraközyovci (1566 zdaňovali mlynára z Peťovej, 1572 vlastnili Kremničku), Ján Révay (1572 vlastnil Duby), Krištof Kubíny (1572, 1596 majetky vo Vlkanovej), Gregor Čurhaj (1572 vlastnil Lukovo a v roku 1588 časť Lieskovca). Ako nových vlastníkov osady Duby nachádzame v roku 1588 Benkovičovcov (1588 Štefan, 1593 Andrej, 1596 a 1598 Mikuláš). V roku 1596 mali svoje majetkové podiely v Pršanoch a Malachove rodina Bakalar a Juraj Slatinský. Abrahám Hudoba bol v roku 1596 majiteľom Dolných Rakytoviec a Michal Szúdy (Szudy) v tom istom roku vlastnil Závalu a časť Veľkej Lúky.¹⁹⁸

V daňovom súpise domov z roku 1598 sa vo vlastníctve časti Lukavice objavili Ostrolúcki. Prokopiovci vlastnili časti Hronseku a Sebedínu. Druhú časť Sebedínu, Horný Rakytovec a novo aj časť Zolnej vlastnili Zolnayovci. Okrem nich a panstva Vígľaš mal navyše svoje majetky v Zolnej aj Peter Trnovský (Tarnowsky).¹⁹⁹

Zaujímavé boli osudy dedín Dolná Mičiná, Horná Mičiná, Môlča a časti Vlkanovej, ktoré sa najneskôr v roku 1553 podarilo opätovne získať Mičinskovcom. Ich majiteľmi však neostali dlhší čas, nakoľko už v roku 1566 všetky uvedené majetky vystupujú v majetkovej držbe Benických. Na konci 16. storočia sa opäť vrátili do rúk Mičinských, aby sa napokon

¹⁹⁷ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis; taktiež: MAKSAI, *Magyarország birtokviszonyai ...*, s. 1069-1077.

¹⁹⁸ Podľa: MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis.

¹⁹⁹ MOL, E 158, mikrofilm č. 1670, Regesta et Conscriptiones Dicarum Comitatus Zoliensis; taktiež: DÁVID, *Az 1598. évi házösszeírás*, s. 654-656.

v prvej polovici 17. storočia objavili v držbe Šošovcov (potvrdzujú to portálne súpisy 1635 a 1647).²⁰⁰

Portálne súpisy zo 17. storočia sú na konkrétne mená vlastníkov jednotlivých zemianskych majetkov podstatne chudobnejšie. Počty zdanených port sa v nich uvádzajú väčšinou len v rámci jednotlivých rodov bez spresnenia, v ktorej dedine sa nachádzajú. Tak sa dozvedáme len to, že významnými zemanmi vlastniacimi pozemky na území kotliny stále ostávali Šošovci (Dolná a Horná Mičiná, Môlča, Bečov, Sampor, Hronsek), Radvanskí (Radvaň, Malachov, Skubín), Ostrolúcki (Kremnička), Rakovskí (Pršany, Malachov), Čurhajovci (časť Lieskovca), Benkovičovci (Duby), Nevériovci (časť Kráľovej).²⁰¹

V nasledujúcom storočí v čase Jozefskej evidencie obyvateľstva v roku 1787 vyzeralo rozdelenie zemianskych majetkov na území Zvolenskej kotliny nasledovne. Rod Radvanských vlastnil Radvaň, Malachov, Skubín, Senicu a svoje majetkové podiely mali Radvanskí aj v dedinách Kráľová, Kremnička a Pršany. Medzi najvýznamnejšie rody v tomto čase naďalej patrili Benickí, ktorí vlastnili dediny Dolná Mičiná, Horná Mičiná, Môlča a časti dedín Vlkanová a Lukavica. Zolnayovci vlastnili Sebedín, Horný Rakytovec a časti dedín Zolná a Dolný Rakytovec. Rakovským patrila osada Tri Duby a svoje majetky mali aj v Kremničke a Pršanoch. Novými rodmi s majetkami na území kotliny boli Telekyovci, ktorým patrili časti Kráľovej, Dolného Rakytovca, Hronseku, Samporu a Gerhardtovci, ktorí vlastnili Dolnú Peťovú a majetky mali tiež v Iliashi a Kráľovej.²⁰²

Ostani zemanania mali na území Zvolenskej kotliny len menšie majetkové diely. Palugyayovci si naďalej zachovali držbu dediny Oravce. V Dúbravici boli zemepánmi Urbanyovci a Bečov patrila Rothovcom. Rodu Ostrolúckych patrila časť Lukavice, vdova Géczyová mala majetky v Hronseku a Sampore, Bohušovci vo Vlkanovej a Böhmovcom patrila jedna časť Iliášu.²⁰³

Koncom 1. polovice 19. storočia disponovali najväčšími majetkami na území Zvolenskej kotliny Radvanskí. Okrem ich rodového sídla boli zemepánmi aj v Malachove, Skubíne, Senici a patrila im časť Pršian, Kremničky a Kráľovej. K významnejším rodom patrili tiež Benickí, ktorým patrila Môlča, Horná a Dolná Mičiná, Géczyovci (Hronsek), Rakovskí (časť Kremničky a Pršian), Tihányiovci (časť Kráľovej). Viacerých zemepánov mali dediny Bečov, Iliáš, Lieskovec, Lukavica, Oravce, Peťová, Dolný a Horný Rakytovec, Sampor, či Vlkanová.²⁰⁴

Významným zásahom do majetkovoprávných vzťahov v celom Uhorsku bolo prijatie zákona o zrušení poddanstva v marci 1848 a jeho následné uvedenie do praxe prostredníctvom dvoch urbárskych patentov z roku 1853. Situáciu na území Zvolenskej kotliny komplikoval fakt, že uvedený zákon sa týkal iba tých poddaných, ktorí pracovali na urbárskej pôde, avšak neriešil postavenie obyvateľstva pracujúceho na kopaničiarskej pôde. Na druhej strane však došlo k zrušeniu cirkevných desiatkov a aviticity, teda nescudziteľnosti šľachtických majetkov.

Revolučný rok 1848 stál na počiatku postupných politických, spoločenských, ale aj ekonomických zmien. V nasledujúcom období sa na územie kotliny priviedla železnica, ktorá umožnila postup priemyselnej revolúcie. Uvoľňujú sa dovtedy uzavreté intravilány sídel. Položili sa základy novej výstavby a tým rozrastania obecných intravilánov na úkor

²⁰⁰ MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

²⁰¹ MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

²⁰² ŠA BB, Turčiansko – Zvolenská župa 1786 – 1790, Evidencia obyv. 1787, inv. č. 130, 131, škatuľa č. 49; taktiež GINDL, Obyvateľstvo Zvolenskej stolice ..., s. 92-95.

²⁰³ GINDL, Obyvateľstvo Zvolenskej stolice ..., s. 92-95.

²⁰⁴ Podľa: FÉNYES, *Magyarország geographiai szótára*.

ich extravilánov. Nové zákony ustanovili obce ako najnižšie administratívne jednotky. Na území kotliny sa nimi stali Badín, Banská Bystrica, Bečov, Čačín, Čerín, Detva, Dúbravica, Hájniky, Hrochoť, Hronsek, Iliaš, Kostiviarska, Kováčová, Kráľová, Kremnička, Kynceľová, Lieskovec, Ľubietová, Lučatín, Lukavica, Lukovo, Ľupča, Majer, Malachov, Dolná Mičiná, Horná Mičiná, Moštenica, Môlča, Môťová, Nemce, Očová, Podkonice, Podlavice, Poniky, Priečhod, Radvaň, Rakytovec Dolný a Horný, Rudlová, Rybáre, Sampor, Sásová, Sebedín, Selce, Senica, Sielnica, Skubín, Malá Slatina, Veľká Slatina, Stožok, Sv. Jakub, Šalková, Trhanová (Podkriváň), Tri Duby, Veľká Lúka, Vígľaš, Vlkanová, Zolná a Zvolen.